

Édes Anyanyelvünk

2017. DECEMBER

XXXIX. ÉVF. 5. SZÁM

A TARTALOMBÓL:

**Születésnap beszélgetés
Juhász Judittal**

**Wacha Imre:
Az anyanyelv szivárványhídja**

**Balázs Géza:
Netnemzedék: A nyelv**

**Büky László:
Vérnyomok**

**H. Varga Márta:
Nyelvi diszkrimináció
a foglalkozásnevekben**

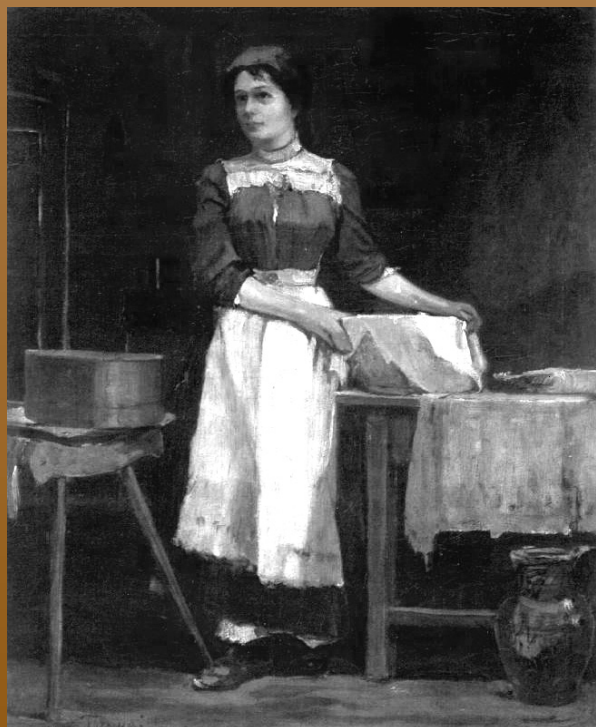
**Szécsi Noémi:
„A magyar nyelvtan nem olyan
szexista...”**

**Jánosi Zoltán:
„Sok szörnyű csodafajzat van...”**

**Bartha Csilla:
NyelvEsély**

**Grétsy László:
Találkozásaim Ady Endrével**

**És: 2018. évi események,
nyelvi fejtörők**

**Tornyai János: Szitáló lány
(1900 körül)**

É
A

Gazdag évet zárunk. Az Anyanyelvapolók Szövetsége rendszeres ifjúsági, tanároknak és az érdeklődő nagyközönségnek szóló rendezvényein (összejövetelek, táborok, konferenciák) túl – társszervezetekkel együttműködve – 2017-ben megjelentette Beke József Arany-szótárát, elindított két nyelvstratégiai sorozatot: a Magyar nyelvű ott-hont és a Magyar terminológiát.

És a folytatás is gazdag lesz. 2018. február 21-én, az anyanyelvek napján ismét mindenkit szeretettel várunk a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Ez alkalommal a 2017-ben kissé háttérbe szorult Tompa Mihályra emlékezünk. A soron következő 52. magyar nyelv hete témája: Örökségünk, a magyar nyelv. Az országos megnyitó helyszíne –

Korzenszky Richárd atya meghívására – a tihanyi apátság.

2018 küszöbén

Széphalomban A Magyar Nyelv Múzeuma mindig szívesen lát bennünket. Itt lesz a nyelvésztábor, az ifjúsági tagozat tábora is. A Berettyóújfaluban megrendezendő 3. Bihari Nyári Egyetem pedig a továbblépés lehetőségét kínálja.

Buzdítjuk pályázóinkat is: 2018. évi pályázati témánk: a diáknyelv. A pályázati kiírást februári számunkban olvashatják majd. De csak akkor, ha 2017 végéig előfizetnek lapunkra, illetve ha időben megújítják tagságukat az Anyanyelvapolók Szövetségében. Lapunk ára változatlan marad.

Köszönjük ez évi figyelmüket, és számítunk Önökre 2018-ban is! Boldog új évet kívánunk!

Az ASZ elnöksége és a szerkesztőség

Tornyai János (1869, Hódmezővásárhely – 1936, Budapest). Festő, az alföldi festészet jelentős alakja. Szülei szegény zsellérek voltak, a budapesti Mintarajziskolát szülővárosa ösztöndíjával végezte el 1886 és 1889 között. Tanárai Székely Bertalan, Lotz Károly, Gregus János voltak. 1894-től szintén ösztöndíjjal Párizsban tanult, 1897-ben bejárta Német- és Olaszországot, majd hazatért Hódmezővásárhelyre.

Itthon megélhetési gondokkal küzdött, műteremhez is csak 1903-ban jutott. A Műcsarnok 1904. évi tárlatán a *Juss* c. képe első változatával Ráth György-díjat nyert. Az 1910-es évektől Mártélyon lakott, itt festette alföldi tájképeinek sorozatát. 1919-ben Budapestre költözött, és nyaranta a szentendrei művésztelepen dolgozott. Tárlatokon több díjat is kapott. 1929-ben *Csokorkötés* c. művét aranyéremmel jutalmazták a barcelonai nemzetközi kiállításon. *Műteremben* c. képét az 1933. évi Nemzeti Képzőművészeti Kiállítás aranyéremmel tüntette ki.

Élete utolsó éveit újra Hódmezővásárhelyen töltötte. Tornyai – Munkácsy nyomdokain haladva – a magyar paraszti sors realista ábrázolójaként az alföldi parasztság életét, környezetét és az alföldi tájat örökítette meg képein. Hagyatékát az 1951 óta róla elnevezett Tornyai János Múzeum őrzi.

TARTALOM

„Nagyobb boldogságot nem tudok elképzelni...” Juhász Juditot kérdezi Balázs Géza.	3
Wacha Imre: Az anyanyelv szívárványhídja	4
Balázs Géza: Netnemzedék: A nyelv	5
Balogh Judit: Mire jó és miért fontos a klasszikus grammatika?	6
Kemény Gábor: <i>Azzal a szesszel</i>	7
Büky László: Vérnyomok	8
Zimányi Árpád: Az időjárás-jelentések nyelvezetéről.	9
H. Varga Márta: Nyelvi diszkrimináció a foglalkozásnevekben	10
Horváth László: Mitől függ a függő kérdés írásjele?	11
„A magyar nyelvtan nem olyan szexista...” Szécsi Noémit kérdezi Mészáros Márton	12
„Sok szörnyű csodafajzat van...” Jánosi Zoltánt kérdezi Balázs Géza.	13
Dóra Zoltán: <i>Azt a kutyafáját</i>	14
Holczer József: Intarzia	14
Kulcsár István: Hány Gulág volt?	15
Reményfy László: Földút = <i>talajút</i> ?	15
Bartha Csilla: <i>NyelvEsély</i> : nyelvileg tudatos iskolák az esélyteremtő oktatás szolgálatában	16
Grétsy László: Találkozásaim Ady Endrével	17
Minya Károly: www.manyszi.hu	18
Kemény Gábor: Könyvről könyvre	19
Hírek – tudósítások	20
Pontozó	22
Keresztrejtvény	23
Új szavak, kifejezések (97.)	23
Kemény Gábor: Utolsó oldal	24

ÉDES ANYANYELVÜNK • AZ ANYANYELVAPOLÓK SZÖVETSÉGÉNEK FOLYÓIRATA

Megjelenik évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, októberben és decemberben.

Szakmai támogatók:

Magyar Nyelvtudományi Társaság,
MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottság,
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

Kiadja: az Anyanyelvapolók Szövetsége

Felelős kiadó: Juhász Judit

Felelős szerkesztő: Grétsy László

Szerkesztőség: Balázs Géza balazsge@due.hu,
Kemény Gábor kemeny.gabor2@yahoo.com,
Bobák-Hajdu Tímea (titkár) ea.szerkesztoseg@gmail.com

Szerkesztőbizottság:

Balázs Géza, Grétsy László,
Heltainé Nagy Erzsébet,
Juhász Judit, Kemény Gábor

A szerkesztőség címe:

1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Honlap: www.anyanyelvapolo.hu

(vagy: www.anyanyelvapolo.hu)

Villámposta: ea@anyanyelvapolo.hu,
ea.szerkesztoseg@gmail.com

A szerkesztőség csak a megrendelt íráskért
fizet honoráriumot. Meg nem rendelt kéziratot
nem őrzünk meg, nem küldünk vissza.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Hírlap Üzletága (Bp. VIII., Orczy tér 1.).

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél.

E-mail: hirlaplofizetes@posta.hu

Fax: 303-3440

Információ, reklamáció: 06 80 444-444

További terjesztő: Könyvtárellátó Kht.

Ára: 250 Ft.

Az Anyanyelvapolók Szövetségének tagjai
a lapot a tagdíj fejében illetménylapként kapják.
Tagdíj: 2000 Ft/év, tanulónak, nyugdíjasok-
nak: 1500 Ft/év.

Belépési nyilatkozat kérhető:
Anyanyelvapolók Szövetsége,
1053 Budapest, Károlyi u. 16.

Tel.: 317-3062, 317-3611/208

Műszaki szerkesztő: Kovács Gyula

Lapunk kiadását

az Emberi Erőforrások
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális Alap, **NKA**
Nemzeti Kulturális Alap

a Magyar Művészeti
Akadémia,

a Consequit Csoport, **CONSEQUIT**
IDŐBEN A HOLNAPÉRT

a Magyar Fejlesztési
Bank
segíti.

ISSN 0139-0457 (nyomtatott)

ISSN 1588-0311 (online)

Nyomdai előkészítés: Opticult Bt.

Nyomás: mondAT Kft.

„Nagyobb boldogságot nem tudok elképzelni, mint ha az ember hasznosnak érezheti magát”

Juhász Juditot kérdezi Balázs Géza

– A Napút folyóirat 2017. évi összeállítása Nyolcvankilenc jeles hetvenes címmel jelent meg, s nagy meglepetésemre itt bukkantam rá Juhász Judit szép esszéjére is, fölötte pedig egy évszámra: 1947. november 21. Ugye, ez tévedés?

– Nem tévedés, az idei november csakugyan elhozta hetvenedik születésnapomat. Lehangeltség helyett hálaival és igazi örömmel fogadom, hiszen édesanyám negyvennyolc évesen hagyott itt bennünket – mennyivel több időt kaptam én már eddig is. Ő csak néhány hónapig örülhetett egyetlen unokájának, én már a hetediket dajkálhatom.

– Pedagógus akart lenni, közgazdasági egyetemet végzett, majd újságíró, rádiós lett, s ha jól érzékelem, mostanában mintha megvalósulna álma: pedagógus lett...

– Már sokkal korábban annak tartottam magam. Pályakezdő riporterként is tanítani, a hétköznapi lét beszorítottságából kiemelni szerettem volna a hallgatókat. Életem megtisztelő feladatai közé tartozik, hogy az Anyanyelvápolók Szövetségében sok-sok pedagógus és diák közösségének élére kerülhettem. S milyen nagy elődök nyomába! Számomra közülük is az első: Kodály Zoltán! Középiskolás koromban tanár úrnak személyes közelségébe is kerülhettem, s Andor Ilona leánykarában hamar rájöhettam, a mester nemcsak zenei anyanyelvünk apostola.

– A nyolcvanas években egy szombat délelőtti családi műsorban hallottam először. Ugye, nem véletlen, hogy éppen családi műsort készített?

– „Szeretem a véletleneket, melyek megett Isten nevet” – igaza van Mécs Lászlónak. Egy tehetségkutató pályázat, majd egy tíz hónapos tanfolyam elvégzése után vettek fel a Rádióba, csupa nagy egyéniség közé. A politika világa helyett engem inkább a hetvenes évek egyenszürke Magyarországnak embere érdekelt, így kaptam én a szociális és egészségügyi témákat, a „női műsorokat”. Néhány év alatt ez lett a „szakterületem”, és sok egyéb program mellett a Családi tükör magazinban mutathattam fel a hallgatóknak – önmagukat.

– Munkájának nagyobbik részét a rádió, a rádiózás töltötte ki. Mit lehet ennire szeretni a rádióban?

– A rádió maga a csoda! Ma sem lehet megindultság nélkül olvasni a Trianon utáni kifosztott Magyarországon Móricz, Kosztolányi, Babits, Dohnányi – megannyi művész és értelmiségi – lelkesült vallomását a kor nagy találmanya, a határokon szabadon áthaladó rádióhullámok nemzetegyesítő erejéről. A szétdarabolt, idegenbe szakadt, kisebbségbe nyomorított millióknak az anyanyelv és a magyar kultúra jelentette a vigaszt és a reményt. Engem gyermekkoromtól kezdve a mai napig elbűvöl a tény, hogy pusztán a hang erejével milyen érzelmi hatásra képes a rádió! Számomra nemcsak a megtalált hivatás volt, sokkal több annál.

– Az Antall-kormány szóvivőjeként is dolgozott, emlékszem Antall József temetésén a Kossuth téren a hangszó-

rókból szomorú hangjára. Hogyan lett szóvivő, hogyan viselte a politikai környezetet?

– A 90-es évek rendszerváltoztató hullámverése mozgított ki a Bródy Sándor utcából, közvetlenül Surján László népjóléti miniszter győzött meg arról, szükség van rám egy új tartalmú és új stílusú kommunikáció felépítésében. A szégyenteljes taxisblokádtapasztalatai pedig – minden magammal szemben támasztott kétség ellenére – megérlelték a döntést: igent mondok a kormányzóvivői felkérésre. Sokan kívártak, félrehúzódtak azokban a hónapokban, nem vállaltak kockázatot. Persze, a pálya széléről könnyebb az ítékezés. Antall József közelében dolgozni: mindenért kárpótlás volt.

– Idézem a Napút-esszéiből: férje szerint javíthatatlanul „szörfözik” a civil szféra közösségei, a művészeti élet jelei, a családja, unokái között, vágyik a lélekmozdító csöndre, de egyre több feladatot lát maga körül. Mi hajtja, és mikor lenne egy kicsit elégedett?

– De hát én most is elégedett vagyok! És boldog! Bensőséges szeretet vesz körül, s ez azzal jár, hogy ellenállhatatlanul igénylik a gondoskodásomat, a tudásomat, a szeretetemet. Akármerre fordulok, ezzel találkozom. Annál nagyobb boldogságot nem tudok elképzelni, mint ha az ember hasznosnak érezheti magát, értelmét látja az életének, és hajtja az adni akarás vágya. A Teremtő úgyszólván megadja a hozzávalót.

„Az emberek belső világa érdekelt már gyermekkoromban. És a tanítás: átadása mindannak, amit másoktól megtanultam. Elsősorban a könyvekből, az irodalomból. Meséltem mindenkinek a környezetemben, s boldog szenvedéllyel bűjtöttem a könyveket. Az ötvenes évek ferencvárosi szűkességében nem is akadt más vonzerő, mint a könyvtár... Nélkülözhetetlen támasz és erőforrás számomra a család. A gyermekkor otthon, az egyszerűségükben is felülmúlhatatlanul jó nevelőknek bizonyult szüleim szeretete után nagy kegyelem, hogy férjemmel a viszonytársak ellenére megőrizhettük egymást, negyvenhét éve már...” (Részlet a Napút című folyóirat 2016/10. Nyolcvankilenc jeles hetvenes címmel megjelent számából. A Napút minden évi utolsó száma a következő évben 70. életévüket betöltő jeles személyiségeket köszönti.)

Az anyanyelv szivárványhídja

Záróbeszéd a 2017. évi győri Kazinczy-versenyen

Kedves Barátaim! Tudjátok-e, végiggondoltátok-e, miért vagyunk itt?

Hosszú életem legutóbbi tíz évének két meghatározója két dalam és a két dallam szövege volt.

Az egyik a *Szivárvány havasán* kezdetű népdal, amelyben két kultúra találkozik: a keresztény Európa kultúrája (a gregorián dal-lam által) és a magát jelképekben kifejező, sajátosan magyar népköltészetnek (kissé pogány?) hitvilága.

Szivárvány havasán	Nincs ki leszakítsa.
Felnőtt rozmaringszál,	: Ki kell onnan venni,
El akar hervadni,	Új helyre kell vinni. :

Mindig gyötört, hogy az a *rozmaringszál* miért akar elhervadni, miért magányos, miért vágyódik el, miért nem teremtett társakat magának, mért hagyta, hogy földje másnak teremjen!

Mindig gyötört, hogy az a *rozmaringszál* – nemcsak az erdélyi, a székely rozmaringszál, hanem a Kárpát-medence minden rozmaringszála – miért akar elhervadni, miért magányos, miért vágyódik el, miért nem teremtett társakat magának, mért nem tette termővé földjét, miért hagyta, hogy földje másnak teremjen, miért nem termékenyítette meg földjét, miért hagyta, hagyja, hogy szülötte földjét „elmunkálják” tőle.

A szivárvány hídja, amely alatt a rozmaringszál népe él, az anyanyelv szivárványhídja számomra a Kárpát-medence két távoli pólusát köti össze: Nyugat-Magyarországnak, az egykori királyi Magyarországnak két városát, a magyar nyelvterület nyugati határára, Sopront, Győrt (a harcos Szent László városát) és Erdélyország fővárosát, Kolozsvárt (az igazságos Mátyás király városát) egészen Zágonig.

Ez a két város egyúttal az anyanyelv két fővárosa is. Mindkettő egy-egy nagy nyelvművelőnek és kultúrateremtőnek a munkáját folytatja: Győr a Kazinczy-versenyekkel Kazinczy nyelvi mozgalmát, Kolozsvár a nyelvi versenyeivel Aranka György tevékenységét.

Jelképszerű számomra az is, hogy az Aranka-versenyek, az anyanyelvi versenyek Kolozsváron minden évben a református teológia imatermében kezdődnek. Hiszen a nyelv Isten teremtő szava: „Az Isten szólt: legyen. És lőn – mondja a Biblia.

Amikor a magyar nyelv 1844. nov. 13-án a nemzet hivatalos nyelve lett, akkor a Kárpát-medence sokféle népének nyelvéből, a szolganyelvből, a jobbágynyelvből a magyar nemzet nyelve lett, és a nép az egységes nyelv által nemzeté kovácsolódott össze.

Életem másik meghatározó dallama Kodály Psalmus Hungaricus volt, ma is az. Kodály személye, a zenemű dallama és főleg verse miatt. És amiatt, amit Kodály műve és személye mögött vélek fölfedezni. A magyarázathoz kissé korábbra kell visszanyúlnom. Két irányba is.

A Psalmust Kodály 1923-ban írta Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 50. évfordulója tiszteletére. Tehát örömnemzetre. De ha meghallgatjuk a művet, azt tapasztaljuk, hogy dallamában is, szövegében is csupa fájdalmas jajkiáltás. Így hangzanak a Kecskeméti Vég Mihály írta Psalmus első sorai:

Mikoron Dávid nagy búsultában,
Baráti miatt volna bánatban,
Panaszolkodván nagy haragjában,
Ilyen könyörgést kezdte ő magában.
Istenem Uram! kérlek tégedet,
Fordítsad reám szent szemeidet,
Nagy szükségemben ne hagyj engemet,
Mert megemésztí nagy bánat szívemet.

Hogy lehet ez? Örömnemzetre siralomének?! Panaszdal!?

Igen. Mert Kodály a három város egyesítésén érzett örömeben az országnak, a Kárpát-medencének a szétesését, szétszabdálását siratja. Hiszen 1923-ban, három évvel Trianon után vagyunk. Nem első nyelvén, az „édes anyai nyelven”, hanem a másodikon, a zene nyelvén mondja el keserűségét. És ugyancsak a második anyanyelvén, a zene nyelvén védi értékeinket, amikor 1930-ban megírja a *Marosszéki táncokat*, majd 1933-ban a *Galántai táncokat*.

Tessék csak a térképre nézni!

Ezáltal második anyanyelvén, a zene nyelvén, a zsoltárok és a népdalok nyelvén szólalt meg – legalábbis egy időre – a nemzet nyelvének, a nemzeti nyelvnek az ügye.

Aztán 1937–38-ban újra megszólalt Kodály. Meghirdette „riadóját” a tiszta magyar beszéd védelmében. Annak a tiszta beszédnek a védelmében, amely artikulációs fegyverre nevel, és a többnyelvű országban a beszédnek, az anyanyelvnek az egységét – színességében is egységét – és a gondolkodás, a tudatosság fegyelmét kívánja meg.

Hiszen az első kiejtési verseny két győztese a kellemes nyelvjárásiassággal szóló Lőrincze Lajos és a tiszta fővárosi köznyelvet beszélő Vermes Stefánia. Vidék és főváros, férfi és nő. És ekkor szegődik társul Kodály mellé (vagy tőle függetlenül Kodály ügye mellé) Kosztolányi Dezső a jeles nyelvészek tanulmányait tartalmazó kötetecskével, A Pesti Hírlap Nyelvőrével, és ekkor indul el a Rádióban Halász Gyula sorozata, az Édes anyanyelvünk. Anyanyelvvédelem és nyelvi ismeretterjesztés, az anyanyelvi tudat erősítése és az anyanyelvi értékek bemutatása, tiltakozás a germanizmusok ellen. (Budapest még a harmincas évek elején is bi- vagy trilingvis város: magyar, bécsi német, sváb, esetleg tót.) Emlékeim szerint ekkor indul el a névmagyárosítás folyamata is: számos magyar tudós, író, költő, művész, színész ekkor cseréli német nevét magyarra.

Miért kell ez? Mert ott van mellettünk, ott fenyeget bennünket egy veszélyes ideológia terjedésének a lehetősége. Hitler 1938-ban rohanja le és csatolja Ausztriát a Német Birodalomhoz.

„Hogy mi ne legyünk német gyarmat?” – mondja József Attila.

És a háború után, 1952-ben ismét megszólal Kodály, igaz, más szavakkal. Ráveszi az igényes magyarsággal, tiszta beszéddel szóló Lőrincze Lajost, hogy indítsa újra az Édes anyanyelvünket. És évtizedekig hat Lőrincze szava. Sokak bánatára sem ő, sem társai (pl. Grétsy, Fábrián Pál és mások) nem „nyelvcsozókodnak” (bántják is Lajos tanár urat, hogy liberális: a „lehet így is, lehet úgy is” szlogent vetik a szemére). Nem veszik észre, hogy ő a nyelvművelő műsorával a nyelvet használókat műveli. Példáival a magyar nyelv és irodalom értékeit mutatja be, sorakoztatja fel.

Hogy mi ne legyünk német (német?) gyarmat – sugallja ezzel ő is.

Aztán 1960-ban Péchy Blanka megalapítja a Kazinczy-díjat. És 64-ben megindulnak, máig is tartanak a Kazinczy-versenyek, később az Édes anyanyelvünk nyelvhasználati versenyek, a Nyelvünkben élünk mozgalommal, majd az országossá szélesedő Beszélni nehéz mozgalommal. És tartanak a retorikai versenyek is. Ezt szolgálták a tévé anyanyelvi műsorai is.

De mennyire haragudott – magában – Péchy Blanka a „szép magyar beszéd versenye” elnevezés miatt! Ő az okos, értelmes, példamutató beszédet akarta szolgálni, és szolgált is társaival, Deme Lászlóval, Bencédy Józseffel, Kerekes Barnával és másokkal együtt. Az értelmes beszédet – a sematikus gondolkodásnak, a szép szavakkal való semmit sem mondásnak, a sablonos beszédnek, a szajkózott beszédnek a korában.

S ma!?

Nem az a baj, hogy több nyelven beszélünk. Az jó. Csak mellette tudjuk és tudatosan is használjuk anyanyelvünket.

A tudatos anyanyelvhasználat a fontos. A magyar nyelvben való gondolkodás által. Erről tudósítottak bennünket a „marslakók”: Neumann János, Kármán Tódor, Szilárd Leó, Wigner Jenő és Teller Ede.

Ti, fiatalok az ő utódaik lehettek, mert azzal, hogy itt vagytok, hogy ezeken a versenyeken szerepeltek, az értelmes gondolkodást és a népet, a nemzet megmaradását szolgáljátok.

Mert ha nem tudjátok is tudatosan, de belül érzitek, amit Bessey György fogalmazott meg: minden nemzet csak a maga nyelven lehet tudóssá, idegenen sohasem.

Azt is tudjátok, érzitek korunk rohanó világában, hogy a nyelv, az anyanyelv minékünk végső menedékünk.

Tudjátok már, hogy miért vagyunk itt?

Wacha Imre

Miért érdekes?

Netnemzedék: 1. rész: A nyelv

A netnemzedékről szóló szociográfiai-szemiotikai-nyelvi megfigyeléseim három részben adom közre: 1. A nyelv, 2. A test, 3. A lélek.

Elgondolkodtató tünet az egymást követő nemzedékek váltásának gyorsulása. Korábban egy nemzedék kb. 30 évet jelentett, ma kb. 10-et, pl. *X, Y és Z nemzedék*. Utóbbit nevezik még *netnemzedéknek*, *millenniumi nemzedéknek* vagy – félíg-meddig angol írásmóddal – *iGenerációnak*. A nemzedékek legfontosabb feladata a kultúra átadása. A felgyorsult nemzedékek ebben rosszul teljesítenek. Hamvas Béla korábban így figyelmeztetett erre: „Az ember tevékenységének, hogy rövidebb idő alatt többet szerezzen, természetes következménye kettős: az egyik, hogy az élet gyorsul, a másik, hogy egyre üresebbé válik.” (Patmosz)

Roska Tamás informatikus professzor véleménye az informatika nemzedékéről 2004-ből: „Az információk tengere: holt ismeret. Akkor válik tudássá, ha az információk (...) egy gondolati keretben helyeződnek el, és ebben helyes eligazodást nyújtanak (...) Az a paradox helyzet tapasztalható, hogy az internet adta előnyöket leginkább a személyes erőfeszítésben összeszedett, akaraterővel és önfegyelmével rendelkező, műveltebb diákok tudják igazán kihasználni. A »folyton böngészők« semmire nem mennek.” (Roska Tamás 2004)

Az internet társadalmi hatásait késve kezdték kutatni. Most olyan területeket érintnek, amelyeket úgy is neveznek, hogy *netográfia* (kiber- vagy *online-etnográfia*) vagy a Magyarországon általam kezdeményezett *netnyelvészet*. Csaknem minden a netre költözik: létezik *netfolklor*, *netnyelv*, *csetnyelv*, *digilektus*, *netologizmus* (Veszelszki Ágnes újításai). Az internet hatásaival ma már pszichológusok és filozófusok is foglalkoznak. A társadalomkutató nem jós, a leglényegesebb feladata, hogy a tényeket feltérképezze, kutassa, elemezze. Jelen felsorolásom, listám pusztán egyfajta társadalmi tünettan, amely konkrét megfigyeléseken, tapasztalatokon nyugszik.

Gyorsulás. A 20. század a sebesség kultuszát hozta magával. A kultusz már a gőzgéppel elkezdődött, de az autó (versenyautó), a kerékpár (versenykerékpár), a repülő (hangsebesség) a végletekig fokozta. De „gyorsít” sok más is: például a sokféle benyomás, információ, a képi világ és nyilvánvalóan maga az internet (gyorsnet). A gyorsulás szóképlete magáért beszél: *gyorsfagyasztott*, *gyorsrizs*, *gyorsmásoló*, *gyorstapas*, *gyorsjárat*, *gyorsshir*, *gyorskonferencia*, *gyorsbeszéd*.

Képi fordulat. Dokumentáltuk, hogy miként alakul át a szemiotikai és nyelvi tájkép. Óriásplakát, mozgó plakát, látványvilág. Elemzésre érdemes egy-egy tinédzser vagy akár családja lakásának képi kultúrája. Internetes közlemény látvány, kép (mém) nélkül nem adható el. Az internetes sajtóban eluralkodik a kép, a szöveg minimumra csökken. A képi fordulat legfőbb jelensége az örök fényképezés; a digitális kép korunk „népművészete”.

Prezentációk. Tudományos és egyetemi körökben indult terjedésnek a ppt-kultúra, a „színes-szagos” vetítés, amely már elérte a középiskolákat is. Sok esetben gondolat- és tudáshelyettesítő, fel-színes, nem értelmző. Ám kétségtelenül: látványos.

Irodalom

Faragó Péter, 2017. A stressz szerepe a magasan kvalifikált, Z-generációs fiatalok életében. Valóság, 2017/3. 24–48.

Roska Tamás, 2004. In: Raffai István szerk.: Sorsunk és jellemünk. Kortársak otthonról, közérzetről, jövőképről. Új Horizont, Veszprém.

(Következik: 2. rész: A test)

Csetnyelv. A netgeneráció jellemző nyelvi tünetei: *zúzzunk*, *durvulás*, *cool*, *király*, *szexi*, *vágod*, *elvagynok*, *mint a befőtt*, *punnyadás*. A felgyorsuló és jelszerűvé váló kommunikáció. Az elhanyagolt és háttérbe szorított kézírást, helyesírást. Jellemző vélemény: „17 éves nagykamások, folyamatosan motoroznak az utcán, de beszélni nem tudnak.” Egy óvónő véleménye: „A gyerekek többsége alig tud beszélni, történetet mesélni, amikor az óvodába érkezik. Ennek okát abban látom, hogy a gyerekekkel nem beszélgetnek, a gyerekek a televízióból tanulnak meg beszélni; ugyanazokat a rövid, durva, igénytelen szövegeket ismerik csak.”

Olvasás, írás. Feltűnőek az olvasásproblémák: a hagyományos, lassú, szövegértelmező, filológiai olvasásmód visszaszorulása, egyúttal egy pásztázó-szkennelő, vibráló gyorsolvasás kialakulása. A kézírást „elromlása”, a szép, kalligrafikus írás visszaszorulása. Egyúttal egy új, kéthüvelykujjas csetelő írásmód kialakulása.

Beszéd, érvelés. A logikus történetmesélés, problémafeltárás hiánya, különös tekintettel a definíciókra – ami föltehetőleg összefügg a memoriterek elhanyagolásával.

Gyakori a vita, a kommunikációs zavar, konfliktus. A megoldás nem a megbeszélés, hanem az elkendőzés, gyors túllépés, egyfajta menekülés. Visszaszorulóban a végiggondolt érvelés, amelyben az ok-okozat, előzmény-következmény, erősgyenge érv stb. logikája érvényesül. A gyors érzelmi érvelés uralkodik.

Kettévált tudás. Egy korlátozott szintű, alapvetően nem iskolai, felszínes, ám a gyakorlatban működőképes olvasás-írás-számolástudás létrejötte. Példák: az iskolában matematikában nem jeleskedők pontosan számon tudnak tartani egy pénzbeli tartozást (kölcson, kamattal), de nem tudják kiszámolni a boltban, hogy mennyibe kerül 20 dkg sajt, ha egy kiló 3150 forint; jellemző a pénzügyi ismeretek hiánya: mit jelent az áfa, az szja, mennyi a bruttó és a nettó jövedelem, milyen járulékok vannak stb. Tréfás mondas is született erre: „Bruttóban 300-at keresek, de 350-et viszek haza.”

Always on, online-világ. A valódi, ötérezkes „jelenlét-kommunikáció” helyett online-kommunikáció. A netnemzedék legfőbb jellemzője: az állandó bekapcsoltság, folyamatos feszültség, „ébrenlét”, nincs „üres óra”, „üres lap a naptárban”, állandóan „pittyeg” a telefon. Korábban ez a jelenség a folytonos tévénézésben mutatkozott meg, a mostani generációnál az okostelefon-függőségben, az állandóan készenlétben lévő, folyamatos gondolkodást (babrálást), netezést, keresést, megosztást igénylő eszközben. Az „elvonási tünetek” súlyosak: egy elhagyott, otthonhagyott mobiltelefon, avagy például az egyik egyetem kommunikáció-tanszékének ún. „emberkísérlete”: arra kérték a hallgatókat, hogy csütörtökön este kapcsolják ki az okostelefonjukat, és vasárnap estig ne használják a telefont és az internetet, viszont írjanak naplót az érzéseikről. Többségükben nem tudták végrehajtani a kísérletet. „Az applikációk világába való bekapcsolás számos negatív következménnyel járhat, amelyek közül kiemelkedik a kommunikációs készség számottevő csökkenése.” (Faragó Péter 2017: 29)

„Lógok a neten.” Bezárkózás a közösségi hálóba. Bár az internet és a közösségi hálózatok elvben nyitott rendszerek, és a világ, a nézetek, érvek stb. sokféleségét tartalmazzák, ez a nyitottság nem érvényesül. A közösségi csoport (FB-csoport) szűrőként működik, tematizálja a közösséget, csak az létezik, amit ez a közösség megoszt. A közösségi csoport gyakorlatilag bezár a gondolatok, vélemények, nézetek szűk, partikuláris körébe. Új mondas: „Jézus Krisztus nem létezik, mert nincs rajta a Facebookon.” A „hálótársak” a valós, megküzdött kapcsolatok, beszélgetések, viták hiánya miatt jórészt társas magányra vannak ítélve. Ha pedig posztjaikra, kommentjeikre nem kapnak visszajelzést, az sokkal rosszabb hatással lehet rájuk, mint ha egyáltalán be sem léptek volna.

Balázs Géza

Kis magyar grammatika az iskolában

Mire jó és miért fontos a klasszikus grammatika?

Ez a kérdés sokszor felmerül az oktatásban, még a magyar szakos egyetemisták részéről is, ha a középiskolában az ún. hanyagoló grammatikaoktatásban vettek részt. Ez a módszer mindent, így a nyelvtant is csak alárendelten, a kommunikációs helyzetekhez kapcsolva vagy az irodalom segédanyagaként tanítja. Az anyanyelvtanításban természetesen rendkívül fontos a különféle nyelvhasználati szituációk megismertetése, hiszen mindenkinek meg kell tanulnia, hogyan viselkedjék az egyes nyelvi helyzetekben. Ezért ezeket a készségeket fejleszteni kell. Ugyanakkor a nyelvhasználatnak a beszédpartner(ek) közléseit is értelmezni kell tudnia, az olvasott és a hallott szövegeket meg kell értenie, sőt nem árt felismernie az esetleges nyelvi manipulációt sem. Ehhez pedig a szövegértés fejlesztésére is szükség van, ami nehezen képzelhető el a nyelvi rendszer, a grammatikai szerkezetek megfelelő ismerete nélkül.

A grammatikai ismereteket természetesen a kommunikációs helyzet felől is meg lehet közelíteni, sőt elsősorban így érdemes. Hiszen a nyelv és így a nyelvi rendszer is csak a nyelvhasználatban figyelhető meg. A mondat például a közlés alapegysége, aminek létrehozásakor a nyelvhasználó, a beszélő a megnyilatkozási szándékát is mindig közvetíti. Ez jelenik meg az egyes **mondatfajták** megalkotásakor. Ha kérdő mondatot mondunk, választ várunk a partnerünktől, ha felszólító mondatot, valamilyen cselekvésre buzdítjuk, stb. A **mondat belső szerkezetének** vizsgálata utalhat arra, hogy a fogalomjelölő ki-

fejezések a világ dolgainak, jelenségeinek kapcsolatát hogyan mutatják be, milyen nyelvi eszközök szolgálnak az egyes viszonyok megjelenítésére.

a grammatikatudás az általános műveltség része

Emellett bizonyos **szóosztályok**, például a személyes névmások használata is a beszédhelyzetet tükrözi: az első személy mindig a beszélő, a második a megszólított, a partner, a harmadik személy pedig az, akiről vagy amiről szó van. Az ige tanításánál például az igeragozást taglalva kapcsolódni lehet a kommunikációs helyzethez, hiszen az ige ragjai és jelei mindig az adott szituációban fontos ismereteket közlik a beszédpartnerrel: ki a cselekvő, mikor történik a cselekvés, milyen szándékkal hangzik el az adott igealak. A főnév által jelölt dologgal, élőlényrel kapcsolatban fontos lehet, hány van belőle (*ház – házak*), kihez tartozik (*könyv-em, könyv-ed*), van-e valami tulajdona (*lány-é*), továbbá hogy milyen kapcsolatba kerül más elemekkel (nézi a *fiú-t*, a *fiú-val* sétál). Ezeket az információkat az adott szöfajra jellemző toldalékok közvetítik.

Másrésről érdemes arra építeni a nyelvtanítást, hogy megnézzük az ösztönös anyanyelvi tudás hátterét. Vajon miért úgy mondjuk azt, amit mondunk? Mitől, miben más két hasonló szó, szóalak jelentése? Egy **szóelem** milyen jelentéstartalommal járul hozzá a szótól jelentéséhez? Ennek kiderítése izgalmas lehet, ami kielégítheti a diákok ösztönös érdeklődését, a megismerési vágyat, és a felfedezés örömeit nyújthatja. Hiszen a nyelv a világ megismerésének az eszköze, ami egész életünket végigkíséri, tehát működésének megértése, a nyelvi rendszer titkainak kibontása érdekes feladat, mivel rólunk, a mindennapjainkról, az életünkről is szól. Ha anyanyelvünk működését megismerjük, önmagunkról is többet fogunk tudni, és ezzel a gondolkodásunkba is bepillantást nyerünk. Az ösztönös anyanyelvhasználat tudatosítása hamar rávezethet arra, hogy a nyelvben felismerjük a **rendszerességét**, észrevegyük, hogy minden mindennel összefügg. Az összefüggések felismerése ugyanakkor a rendszer, a rendszerek tulajdonságait is feltárja,

és a matematikához hasonlóan a rendszerezőképeséget, valamint a logikus gondolkodást is fejleszti. A nyelv, a nyelvi szerkezetek működésének megértése fejleszti a **nyelvérzéklet**, és hozzájárul a problémamegoldó képesség fejlődéséhez.

A nyelvi rendszer ismerete lehetővé teszi, hogy más nyelvekkel is könnyebben megismerkedhessünk. A grammatikaoktatás és a grammatikatudás fontossága mindig előkerül, amikor **idegen nyelvet** tanulunk. Izgalmas felfedezés két nyelv eltérő struktúráját összehasonlítani, megfigyelni a hasonló és az eltérő rendszerbeli tulajdonságokat, ez nagymértékben hozzájárul a nyelvi tudatosság fejlesztéséhez, az új ismeretek befogadásához.

Ugyanakkor nemcsak az idegen nyelvek oktatásában van kiemelt szerepe a grammatikatudásnak. De a nyelvtudomány minden részére érvényes az előbbi megállapítás, hiszen minden területen azokat a kategóriákat, **szakszókészletet** használjuk, amivel a grammatikaoktatás során megismerkedünk. Így alapul szolgál minden más szakterület ismereteinek az elsajátításához. Például stilsztikát, szövegtant, retorikát vagy akár nyelvörténetet sem lehet grammatikai kategóriák nélkül tanulni.

Amikor a grammatikaoktatás elhanyagolásáról van szó, sokan hivatkoznak arra, hogy az irodalomanyag nagysága kényszeríti a tanárokat a nyelvtanórák elhagyására. Pedig az irodalom is szoros kapcsolatban van a nyelvvel, az irodalmi művek **stílusát** a nyelvi megformálásból ered. Hogy ezt meg tudjuk fejteni, nem vonatkoztathatunk el a konkrét nyelvi anyagtól. Vagyis valójában az irodalmi és a nyelvi nevelés itt szorosan összefonódik, egyaránt az anyanyelvi nevelés része kell, hogy legyen. A műelemzésből nem hagyható ki a nyelvi elemzés, ehhez pedig szükség van grammatikai ismeretekre is.

A **retorika** oktatásában is nagy szerep jut a nyelvtannak. Azt, hogy milyen hatást tudunk beszédünkkel, szóbeli megnyilvánulásainkkal elérni, hogyan tudunk érvelni az álláspontunk mellett, megfelelő stílusban és világos gondolatmenetben adjuk-e elő a mondandónkat, az előadásmód mellett elsősorban a nyelvi anyaggal, annak összeszerkesztésével befolyásolhatjuk.

De a mindennapi nyelvhasználatban is jól jöhetnek a grammatikai ismeretek. Nem árt, ha tudjuk, hogy egyes **kommunikációs szituációk** sikeres megoldásához, például kérvény vagy akár motivációs levél megírásához milyen nyelvi, nyelvtani szerkezeteket célszerű használni, illetve melyeket tanácsos elkerülni, miben térnek el ezek a szövegtípusok az átlagosan használtaktól. Egyszerűbben mondva, hogyan fogalmazzunk ahhoz, hogy a lehető legjobb hatást érjük el. Ehhez is segítséget nyújthat a grammatikai tudás. És talán itt érdemes megemlíteni még a helyesírást is, hiszen az említett szituációkban rossz fényt vethet ránk, ha nem vagyunk tisztában alapvető szabályokkal, például azzal, hova kell a beadványunkban vesszőt tenni, vagyis képesek vagyunk-e a mondatátárokat felismerni.

Az is köztudott, hogy a magyar **helyesírás** grammatikai megalapozottságú, tehát ahhoz, hogy jó helyesírók legyünk, szükségesek a grammatikai ismeretek. Különösen a szóelemzés elve az az alapelv, ami alapján tisztában kell lennünk a szavak alkotórészeinek, a szóelemeknek a helyesírásával. De az egybeírás-különírás szabályozása is grammatikai alapokon nyugszik, hiszen legtöbbször alárendelő és mellérendelő szókapcsolatok helyesírásáról szól. Tudnunk kell például, mik a jelöletlen szókapcsolatok, fel kell ismernünk őket ahhoz, hogy le is tudjuk helyesen írni ezeket a szerkezeteket, és a megértésükhöz sem árt, ha rájövünk, milyen típusúak lehetnek. Emellett a korábban már említett írásjelhasználat is grammatikai alapokra épül, a vessző és a mondatvégi írásjelek megfelelő alkalmazása is mondattani ismereteket feltételez.

Ugyanakkor a grammatikatudás az **általános műveltségnek** is része. Az anyanyelvhasználat során a nyelvi szerkezetek tudatos alkalmazása, megfelelő ismerete mindannyiunk jól felfogott érdeke a mindennapi helyzetek megoldásaiban is.

Balogh Judit

Azzal a szesszel

Lapunk 2002. áprilisi számában Timár György, a jeles költő, író, műfordító a magyar sportnyelvről közölt érdekes, tartalmas cikket. A magyarul *csúszókorong* néven is emlegetett sportágról a kéziratban ez állt: „[...] az ifjú tévériporterek [...] következetesen a *curling* (körling) névvel illetik, azzal a szesszel, hogy ez nemzetközi szó.”

Szerkesztőként megakadt a szemem ezen a számomra ismeretlen kifejezésen: *azzal a szesszel, hogy...* Még az is felöltött bennem, hogy felhívom a szerzőt, és megkérdezem tőle, mit is jelent ez. De sietni kellett a munkával, ezért nem telefonáltam, hanem kijavítottam erre: *azzal az indokkal*. Így is jelent meg (ÉA 2002/2. 9). Timár György, a nagy tudású, szellemes író nem reklamált miatta, meglehet, észre sem vette.

Engem viszont furdalt a lelkiismeret e miatt a szerkesztői beavatkozásom miatt, és persze az is foglalkoztatót, mit jelenthet az inkriminált kifejezés. Először – a szerző franciás műveltségének ismeretében – arra tipeltem, hogy valamilyen, az *esprit* szót tartalmazó frazémának a tükörfordításával állunk szemben, de ilyesmit sem a kétnyelvű szótárakban, sem Bárdosi Vilmos *Szólások, közmondások eredete. Frazeológiai etimológiai szótár* című művében nem találtam (sőt levélbeli érdeklődésemre a szótár szerkesztője is úgy tájékoztatót, hogy ilyen állandó szókapcsolatot a franciában nem ismer).

Ezzel szemben a magyar értelmező szótárakban megvolt a kifejezés: A magyar nyelv értelmező szótára a *vmilyen szesszel* vagy (ritkábban) *vminek a szeszével* frazémát tájnyelvinek minősíti, és ezeket a köznyelvi megfelelőit adja meg: *vminek az ürügyével, vminek az örvé, színe alatt*. A példák ezek voltak: *Valami szesszel majd elvisszük. Azzal a szesszel ment oda, hogy...* A szépirodalmi példa pedig ez: „Az asszony ... ürügyet keresvén, *valami szesszel a szomszéd szobába ment*” (Vas Gereben). A Magyar értelmező kéziszótár javított kiadása *nép* (népies) stílusminősítéssel látja el a szókapcsolatot, és – példák nélkül – így értelmezi: *vmilyen ürüggyel*.

Ennek alapján nyilvánvaló, hogy népies, nyelvjárási kifejezéssel van dolgunk. Ezt mutatják a világhálón fellelhető adatok is. A Magyar Nyelvőr 1873-ban a *szesz* szónak ezt a jelentését is ismeri: 'ürügy, szín', és ezzel a példával szemlélteti: *avval a szesszé gyütt* (az *é* betű a szó végi *l*-et magába olvasztó hosszú *e* hangot jelöli). Az Erdélyi Irodalmi Szemle 1925. évi 3. számában dr. Erdélyi Lajos cikke ezeket a tájnyelvi formákat sorakoztatja fel: *annak a szeszivel jött, hogy...* (Udvarhely megye); *avval a szesszel ment oda* (Vas megye); *avval a szesszé gyütt* (Veszprém megye); *avval a szösszel mönt* (Somogy megye); *avval a szösszel mēntem é* (Baranya megye). A *szesz* értelme ezekben is: 'szín, ürügy'. A példák arra vallanak, hogy a szólás országszerte ismeretes volt, és többnyire a *megy* vagy a *jön* igével kapcsolódott össze.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának (TESz.) első ilyen adata 1774-ből való. Az adatot Implom József közölte egy Békés megyei közgyűlési iratból: „ujj vasas Kocsin, arra 5. Zsák Krumplit téven *annak a szeszével szökött el*, hogy aztat Buzáért el cserelli”, vagyis 'annak az ürügyével, azzal az ürüggyel, arra hivatkozva'. Megjegyzendő, hogy az állítmány ebben a mondatban is mozgást jelölő ige.

Folytassuk a nyomozást a Nagyszótár cédulagyűjteményében! Ebben négy olyan példát találtam, amelyben a *szesz* kétségtelenül 'ürügy' jelentésű: „*Rendelt tanács szeszével engem*” Bécsbe hitt Maga a Király” (Kisfaludy S., 1816); „Elszököl előlem *azzal a szesszel*, hogy felkeressed azt, ki megbecstelenített...” (Makróczy J., 1880); „Én ... vissza szöktem *azzal a szesszel*, hogy valamit itthon felejtettem” (Rákosi J., 1884); „a csodaszerű Arany Jánost *mindenféle szesz és ürügy alatt* kezdik kínálgatni” (Kozma A., 1889). Az utolsó, időben legkésőbbi példában a *szesz* mellé már odakerül a rokon értelmű *ürügy* is (mintha enélkül a szerző nem érezné egyértelműnek a *szesz* szót ebben a jelentésében). További érdekesség, hogy ez az egyetlen olyan példa, amelynek állítmánya nem mozgást jelentő ige.

A 20. századi széprózában kifejezésünk már csupán stíluselemként, a régies és népies stílushangulat felkeltésének eszközeként fordul elő. Gárdonyitól a nagyszótári cédulák ezt a két példát idézik: „A másik bezörgetne hozzá *avval a szesszel*, hogy levelet hozott” (Bankó); „Vasárnap délután áthívatnám *valami szesszel* Bokor sógorékhoz” (Aggyisten, Biri). Mórícz Erdélyében ezt találhatjuk: „Zsuzsanna felállott, és *avval a szesszel*, hogy meg kell néznie, mi van kint, elment” (A nagy fejedelem). Dienes András szintén alkalmazza a Rákóczi-korban játszódó, finoman archaizáló stílusú történelmi regényében: „bemegegy a vele együtt pendülőkkal ... Tapolcsányba, *azzal a szösszel*, hogy a várföldi jobbágyok ügyes-bajos dolgát köll megbeszélni” (Farkasle); „átvinni csellel, *szösszel*, hamissággal” (uo.). Végül pedig Urbán Ernő egy 1964-ben megjelent riportjában ugyancsak népies stíluselemként használja, de ebben a mondatban a *szesszel* már inkább 'szándékkal', mint 'ürüggyel' értelmű: „*Ugyanilyen szesszel* a mások atyafiságát is gyanúba vehetném”.

Honnan ered a *szesz* szónak ez a sajátos alkalmazása? Üssük fel most a Czuczor–Fogarasi-szótár 5. kötetét, és abban ezt találjuk: a *szesz* főnév első jelentése 'ürügy, ráfogás, melynek híre, színe, neve alatt valami történik. *Azon szesszel ment oda, hogy...* Egyértelmű vele a *szesz*, s mindkettőnek alapja az *sz* természeti hang, mennyiben az ürügy némi suttogó szóval, híreszteléssel nyilatkozik. Ide mutat ezen kifejezés is: *álomszesszel tenni valamit*, azaz alvóként szunnyogva, szuszogva.”

Czuczor és Fogarasi szótárának ezt a hangszimbolikai ihletésű etimológiáját, amely a *szesz* és az *ürügy* összefüggését a suttogás, sziszegés mozzanatában véli megtalálni, aligha fogadhatjuk el tudományos magyarázatként. De nem elégíthet ki teljesen a TESz.-ben olvasható megoldás sem. E szerint az oszmán-török *sis* 'köd, pára' szóból eredő *szesz* elsődleges értelme 'gőz, pára, szag' lehetett, s ebből fejlődött ki külső hasonlóságon alapuló névátvitellel az 'alkohol', illetve belső hasonlóságon alapuló névátvitellel a 'szeszély' és az 'ürügy' jelentés. Számomra azonban ezeknek a fogalmaknak a jelentéstani kapcsolata is meglehetősen homályosnak tetszik.

Jó lenne tudni, mi a véleménye minderről Timár Györgynek. De már nem hívhatom fel semmilyen *szesszel*, mert másfél évvel cikkének (megváltoztatott szövegű cikkének) megjelenése után végleg itt hagyott bennünket. De talán majd egy nálam képzetesebb etimológus választ ad az itt felvetett (és részben nyitva hagyott) kérdésekre.

Kemény Gábor

Vérnyomok

Egy gyilkossági bűnügyről szóló írásban olvastam, hogy a vérnyomok és egyebek alapos vizsgálatával igyekeznek megtalálni a tettest. A szerző a következőket írta: „Az oknyomozás ok szórésze a XII. században még gondosság, elővigyázatosság jelentéssel bírt [magyarán: jelentése volt], csak 1520-tól jelenti azt, hogy valami történés előidézője. A nyom szórész szintén XII. századi, ám csak 1585-től jelent járás után visszamaradó jelet. A nyomoz cselekedet a XVI. században jelent meg Magyarországon. Ekkor az Alföldön terjedt el a nagyállat-lopás. A károsult lóra pattanva forró nyomon üldözte a lóköttöt. Akkoriban a településeknek kollektív felelősségük volt, addig az egész falu bűnös volt, míg ki nem adták a nyomot, azaz meg nem mutatták, hol hagyta el a nyom a falut, vagy ki nem adták magát a lóköttöt.” Hogy van ez pontosan? A XVI. századig eleink nem ismerték a „nyomoz cselekedet”-et, vagyis a nyomozást valami után? Van itt valami kinomoznivaló, különösen nyelvi vonatkozásban!

A nyomkövetés dolgában Szent László király II. törvényének 5. cikke-lye intézkedett arról, hogy ha valaki ellopott jószágát nyomán halad, küldjön követet előre a nyom útján lévő faluba, nehogy a népek barmait kihajtsa eltapossák a nyomot, ha mégis így tesznek, fizetniük kell az elvesztett jószágért. Mátyás királyunk Szász Nemzeti Statútuma részletesen foglalkozik a nyomkövetéssel. Az előírások a faluközösséget tették felelőssé, ha a nyomozás előmozdítását vagy a tolvaj kiadását nem tudták vagy nem akarták megcselekedni, ha az okozott kárt nem térítették meg. Még a XIX. században is alkalmazták a nyomkövetés és bizonyítás efféle módját.

Nem minden helytálló a nyelvi adatok vonatkozásában sem. Bár az újságciikk adatai a TESz.-nek (A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának) használatára vallanak, az okfejtés nem mindenben felel meg a nyelvészet szakmai követelményeinek.

Az *ok* szó őtörök, számos jelentésváltozáson ment keresztül. Valóban adatolható 1520-ból a Gyöngyösi Glosszákból, valóban 'valamely történés előidézője' jelentésben. Ebből azonban nem következik az, amit a lapban olvashattam: „csak (!) 1520-tól jelenti azt, hogy valami történés előidézője”. Ha ugyanis valamely szövegben egy szó (valamilyen jelentésben) előfordul, az többnyire arra utal, hogy a szöveg írója arra számított, hogy olvasói korábról ismerik a szót és annak jelentését is.

„A nyomoz cselekedet a XVI. században jelent meg Magyarországon” – olvastam a továbbiakban. Ez a félszeg fogalmazás, ha jól értem, azt jelenti, hogy nyomozás mint cselekedet korábban nem volt. Ez nyilvánvaló tévedés, hiszen a *nyomoz* ige ősi örökség az ugor vagy még a finnugor korból. A hajdani ugor népek főként vadászatból és halászatból éltek.

Vadászó eleinknek először lakóhelyükről távolabbra kellett menniük, hogy elejthessék a zsákmányt. Ez a folyamat volt a *távészás*, vagyis távolra menés. Aki epert, gombát gyűjt az erdőben, az *eprészik*, *gombászik*, a *vadászik* 'vadat gyűjt, megfog, elejt' szót nem is említve, amelyik ugyancsak efféle képzésű ige. Nemcsak az epert, a gombát, az elejtendő állat nyomát is keresni kellett. A *keres* ige a hajszolás, a körben való mozgás, járás kifejezésére szolgált, ilyen módon letek az állatra vagy talpának nyomára a talajon vagy másutt. Más jelek is lehettek, az állatok ürülékének állagából azt is tudták (és ma is tudják), mennyi ideje jártak ott; egy szőröcsomóból is felismerték a vadat. A föld felszínébe mélyedő *nyom* jól eligazította a távészókat, merre lopakodjanak valamely kisebb-nagyobb testű állat után.

A régi szótárakban mindennek számos „nyoma” van: a Calepinuszótár (1585) a latin *vestigo* ige a 'keresöm', a 'nyomozom' és a 'vadászom' magyar jelentésekkel felelteti meg. Ebből is megfigyelhető, hogy a korabeli vadászat módjának majdnem minden mozzanata magának a vadászati tevékenységnek a nevévé válhatott. Bizonyára voltak híres, ügyes vadászok,

régi oklevélből ismeretes *Thauze* (olv.: távész) személynév is, viselője vagy annak felmenője bizonyára ilyen ember hírében állott volt.

A vérnyomokra visszatérve: a megsebzett vad vére a bokrokon, fűvön, földön szintén nyomként segítette a vadászókat, akik a kisebb állatokat úgy igyekeztek elejteni, hogy értékes gereznájuk ne sérüljön meg. Kis bunkóban, gömbben végződő nyílvevesszőkkel lőtték meg például a nyestet, a mókust. A kikészített bőrt fűzfaágra fűzve vitték a vásárba, innen a *fűzet* ~ *fűzet* szavunk. (Az iskolai fűzet is egymáshoz fűzött papiroslapokból áll.) Természetesen a prémes állatok szőrméjével azok tudtak üzletelni, akik előzőleg „megkeresték” az elejtendő állatot, innen a *kereskedő* szavunk. Ez már nem a vadászat folyamatára vonatkozik, hanem az azt követő tevékenységre. Egy fűzet mókuszprém csereértékegység lehetett. A kereskedő – amikor nem cserekereskedelem folyt – pénzhez juthatott, ezért mondja több más nyelvtől különbözve a magyar máig, hogy *keresi a pénzt*. Sajnos, a fent említett gyilkos is ezt tette számos nyomot hagyva a detektíveknek.

Büky László

Tájékoztató az Édes Anyanyelvünk terjesztéséről

Lapunkat a postán lehet előfizetni. Az Anyanyelvápolók Szövetségének (ASZ) tagjai a lapot a tagdíjuk rendezését követő második hónaptól kezdve a megadott címükön fölíazott formában megkapják a megjelenés napján. A szerkesztőség visszamenőlegesen nem tudja biztosítani a lapot. Az ASZ-tagdíjat átutalással kérjük rendezni az OTP-nél vezetett 11705008-20132015 számú bankszámlán. A tagdíj 2000, illetve 1500 Ft/év (tanuló, nyugdíjas). Belépési nyilatkozat letölthető a honlapunkról (www.anyanyelvapolo.hu). A beérkezett tagfelvételi kérelemről az elnökség két hónapon belül dönt, a tagság azonban csak a tagdíjfizetéssel együtt válik érvényessé, és csak addig tart, ameddig a tagdíjat fizetik. A tagsággal, tagdíjfizetéssel, lapterjesztéssel kapcsolatos ügyekben az ASZ irodavezetője és az EA szerkesztőségi titkára illetékes. Elérhetőségei: ea.szerkesztoseg@gmail.com és 1053 Bp., Károlyi u. 16.

Az időjárás-jelentések nyelvezetéről

Jó néhány évtizeddel ezelőtt azt a közhelyet tanították az angolórákon, hogy Britanniában a társalgás legkedveltebb témája, mondhatni adu ásza az időjárás. Bármilyen helyzetben előfordul: beszélgetés kezdeményezéseként, kapcsolatfelvétel gyanánt, a hallgatás megtörése végett vagy tájékoztatás céljából. Ha másban nem is, ebben azért igyekszünk utolérni a szigetországiakat, köszönhetően az egyre változékonyabb időjárásnak, melynek aggasztó megnyilvánulásait szűkebb és tágabb környezetünkben egyaránt tapasztaljuk. A meteorológia már nálunk is szinte mindennapi témává vált a szélsőséges – vagy mai szóhasználat: extrém – jelenségek megszorodása miatt.

Az időjárás-jelentések mind tartalmilag, mind nyelvileg sokat változtak az utóbbi évtizedekben. Bevezetésül álljon itt egy jellegzetes példa a múltból:

1960. október 22. *A Meteorológiai Intézet jelenti. Várható időjárás szombat estig: Nyugaton már felszakadozó felhőzet. Kevesebb helyen eső. Mérsékelt, időnként élénkebb délkeleti, déli, később nyugatira forduló szél. Várható legmagasabb hőmérséklet 11–14 fok között.*

Lényegre törekvő, tömör megfogalmazás, igei állítmány nélküli hiányos mondatok, egyszerű, áttekinthető mondat szerkezet, valamint egyszerű, köznyelvi szóhasználat – ezek a főbb jellemzői az idézett szövegnek. A napilapok a Meteorológiai Intézet (később az Országos Meteorológiai Szolgálat) központi jelentéseit közzélték, és az 1980-as évekig ennek a szövegtípusnak ilyen volt a normája, bármilyen évet vagy lapszámot nézünk is meg a könyvtárban vagy az interneten. Idővel változatosabb lett a megfogalmazás, ahogy azt következő idézetünk mutatja:

1994. október 15. *Legyőzi a nap a ködöt. Ma még csendes, kora őszi idő lesz. Reggel sok helyütt pára, köd üli meg a tájat, délelőttre viszont többnyire feloszlik, és több órára kisüt a nap. Eső nem várható. A csúcshőmérséklet 16–21, a tartósabban ködös helyeken 10–15 fok körül alakul. A következő három napban egy tőlünk északra haladó hidegfront hatására hűvösebbre fordul az idő, erősen megnövekszik a felhőzet, záport, zivatart hozva magával.*

A szöveg eleveenségét egyfelől a névszóiál dinamikusabb igei állítmányok, másfelől a képszerű, metaforikus kifejezések adják. A jelenhez érkezve újabb sajátosságra figyelhetünk fel, ez pedig a szakkifejezéseknek a korábbiakhoz képest gyakoribb használata:

2017. szeptember 28. *Napos, szűrt napsütéses és zárt rétegfelhőzetű területek, időszakok egyaránt lehetnek, délen, délnyugaton várható a legtöbb felhő. Csapadék nem valószínű. A keleties szél helyenként megélénkül. A legalacsonyabb éjszakai hőmérséklet 6 és 12, a legmagasabb nappali hőmérséklet 15 és 21 fok között alakul.*

Idézetünkben a zárt rétegfelhőzet szaknyelvi elemnek minősíthető. A különböző televíziós csatornákon látható részletes időjárás-jelentésekben sokkal inkább szembetűnő ez a jelenség, érdemes tehát áttekinteni: mi mindennel találkozunk ezekben az alapos magyarázatokban az egyszerű tévénező.

Az összefoglaló jelentésű csapadék szót a mindennapi társalgásban nem használjuk, helyette (a fölérendelt nemfogalom helyett) az alárendelt fajfogalommal élünk: eső, hó, ónos eső (a népnyelvben ólmos eső is) és jégeső. A szakszövegekben előfordul a fagyott eső, a hódara és a jégdara is. A tudományos nyelv pontosan elkülöníti őket az előzőektől, és ezeket meghatározással szolgál: az ónos eső a levegőben még folyékony halmazállapotú, és csak a földre hullva, annak fagypont alatti hőmérséklete miatt fagy meg. Ezzel szemben a fagyott eső a földre érkezése előtt

nem sokkal válik szilárd halmazállapotúvá. A dara 5 milliméternél kisebb átmérőjű hó- vagy jégdarabokból áll. A fél milliméternél kisebb átmérőjű esőcseppek esetében pedig szitálásról beszélünk.

A zápor és a zivatar különbsége nem igényel különösebb magyarázatot, hiszen mindkettőnek a jelentéstartalma a népnyelvben is, a köznyelvben is egyértelmű. Tovább árnyalja a képet a zivatarlánc: egymás utáni zivatarak sorozata, amely a radarképen valóban láncszerű módon jelenik meg. Azért is érdemes elkülöníteni a pusztá zivatartól, mert a viharos szél és a jelentős csapadék nagyobb károkat okozhat.

A viharokról szóló meteorológusi beszámolókból egyre több szakszóval találkozunk a nagyközönség. A Kárpát-medencében is mind gyakoribbak a pusztító, számunkra szokatlan időjárási jelenségek. Azt már megtanultuk, hogy a legveszélyesebb az „egyszerű” zivatarcellából kialakuló szupercella. A forgószél korábban sem volt ismeretlen térségünkben, de a szupercellákhoz kötődve ma már a tornádóhoz hasonló légköri tevékenységről is látunk filmtudósításokat. Ilyen például a tuba, amelynek szemléletes magyar neve is van: felhőtölcsér. Ez nem ér le a talajig, de ha mégis eléri a földfelszínt vagy a vizet, és kifejti a szívóhatását, akkor trombának hívják.

A külső szemlélő számára tornádónak látszik egy hozzá hasonló, de enyhébb jelenség, a léghuzat. Ez hirtelen, váratlanul keletkező leáramlás, amely pár perces pusztító szélvihart okoz. Járhat esővel, de előfordul csapadék nélkül is. A szélnyírás a szél sebességének és irányának hirtelen megváltozása, különösen a repülőgépekre veszélyes („szélnyírásba került a gép”).

Közismert fogalom az időjárási front: különböző tulajdonságú légtömegek határát jelöli, előoldalát a frontál zóna kifejezéssel illetik. Nemcsak hideg- és melegfrontot különböztetünk meg, létezik stacionárius front is, amely rendkívül lassan mozog. Gyorsan haladó front esetén frontbetörésről beszél a meteorológiai szaknyelv. Sokat hallunk a ciklonokról és az anticiklonokról is, de a trópusi depresszió fogalma már nem közérthető, a szűkebb szakmai szókészlet (a nomenklatúra) része. 2017 nyarán a Karib-tenger térségében kialakult hurrikánok kapcsán találkozhattunk vele: „A trópusi depresszió elhagyta Houston térségét.” A depresszió meteorológiai jelentése nem közismert, ezért egyszerűbb megfogalmazással lehetett volna élni: trópusi ciklon.

Folytassuk kevésbé veszélyes időjárási helyzetekkel! Szemléletes, képszerű szaknyelvi alakulat a hidegcsepp, amely a frontnál kisebb területet érint, és nyáron záporokat, zivatárokat hoz. Ugyancsak metaforikus megnevezés a hidegpárna. Nagyobb medencékben, így a Kárpát-medencében több napon át nem mozdul, hosszabb ideig megmarad a hideg, párás, ködös idő, és csak a magasabb hegy-csúcsok emelkednek ki belőle.

A szakemberek szigorú szabályok alapján határoznak meg olyan egyszerűnek látszó jelenséget is, mint amilyen a felhősödés mértéke. A köznyelvben rokon értelmű megfigyelésként használjuk a felhőtlen és a derült jelzőket, és ugyanezt találjuk különböző értelmező és szinonimaszótárainkban. A meteorológia azonban különbséget tesz a kettő között: a felhőtlen égbolton egyáltalán nincs felhő, még foszlány sem, a derült szót viszont a 12% alatti felhőzettségre alkalmazzák. A további fokozatok: gyengén, közepesen és erősen felhős ég – mindegyik ugyancsak pontos arányszámokkal meghatározva –, a sor végén pedig a borult jelző áll, amely a teljesen zárt felhőtakarót jelenti.

Példáink arról tanúskodnak, hogy a részletesebb, árnyaltabb időjárás-jelentésekben egyre több szaknyelvi elem jelenik meg, és válik a mindennapi kommunikáció, a köznyelv részévé.

Zimányi Árpád

Nyelvi diszkrimináció a foglalkozásnevekben

A nyelv, amikor bizonyos hímneműt jelentő szavak nőnemű megfelelőit is megteremti, a társadalmi változásokat követi. Ez az igény a grammatikai nemmel rendelkező nyelvekben jóval természetesebb és érthetőbb, mint pl. a magyarban, ahol – grammatikai nemek hiányában – a probléma másként vetődik fel.

Az ilyen típusú szavak között mindenekelőtt a foglalkozásneveknek nőkre vonatkoztatása vet fel számos nyelvi problémát. Olasz nyelvterületen néhány évtizeddel ezelőtt még meglehetősen kevés olyan foglalkozás volt, amelyet nők is ellát(hat)tak. Időközben újabb és újabb, férfiakra és nőkre egyaránt vonatkozó foglalkozások keletkeztek, szinte mozgalommá vált a foglalkozásnevek nőiesítése, tehát szükséges volt megtalálni a nembeli megkülönböztetés módját: pl. az eredendően hímnemű, foglalkozást jelentő főnevek nőnemű végződéseket vettek fel, vagy egyéb morfológiai jegyekkel (pl. névelőkkel, összetéti elő- vagy utótagokkal, jelzői előtagokkal) különböztették meg a nemeket. A női foglalkozásnevek létrehozásában egyre gyakoribbá vált a *donna* 'asszony' lexéma alkalmazása a hímnemű formák előtt, pl. *il medico* 'orvos' ~ *la donna medico*, *il barbiere* 'férfi fodrász' ~ *la donna barbiere* 'fodrásznő', *il giurista* 'jogász' ~ *la donna giurista* 'jogásznő', *il poliziotto* 'rendőr' ~ *la donna poliziotto* 'rendőrnő'.

Az angol főnevek többsége érzéketlen a nem kifejezésére, ezért az angolban különösen sok példát találunk közös nemű szavakra a foglalkozást jelentő főnevek csoportjában is, pl. *artist* 'művész(nő)', *boss* 'főnök(asszony)', *cook* 'szakács(nő)', *driver* 'sofőr(nő)', *doctor* 'doktor(nő)', *poet* 'költő(nő)', *professor* 'professzor(asszony)', *servant* 'szolgálólány', *student* 'diák(lány)', *teacher* 'tanár(nő)', *writer* 'író(nő)'. A gendernyelvészeti szakirodalom ezeket a „közös nemű”, ám elsősorban férfiakra vonatkozó lexémákat a társadalmi diszkrimináció rejtett (nyelvbe kódolt) formájának tekinti, ezért az efféle szóhasználat elfogadhatatlanságát hangsúlyozza. Ha a közös nemű főnevek esetén valamiért mégiscsak fontos a nem hangsúlyozása az angolban, akkor a *male* ~ *woman/lady* jelzői előtagokkal alkotunk szókapcsolatokat, pl. *doctor* 'orvos' ~ *woman doctor* 'orvosnő', *driver* 'sofőr' ~ *lady driver* 'sofőrnő', *nurse* 'kórházi nővér' ~ *male nurse* 'férfi betegápoló', illetve a *man* ~ *woman/girl* összetéti utótagokkal hozhatunk létre nemre utaló összetett szavakat, pl. *policeman* 'rendőr' ~ *policewoman* 'rendőrnő', *chairman* 'elnök' ~ *chairwoman* 'elnökasszony', *bachelor* 'nőtlen férfi, agglégény' ~ *bachelor-girl* 'önálló fiatal nő'.

Ha a magyarban a biológiai nem jelölve van a foglalkozást jelentő szavakon, az feltehetőleg jóval nagyobb információértékkel bír, mint pl. az indoeurópai nyelvekben. A *katonanő*, *vadásznő*, *halásznő*, *hegesztőnő*, *akadémikusnő* (nőt jelentő) lexémáknak elsősorban a férfiakkal való szembenállás hangsúlyozása esetén van létjogosultságuk. Ha a biológiai nem mint információtartalom nem releváns, akkor a magyarban a „nemsemleges” (unisex)

megnevezések használatosak, pl. az *igazgató*, a *tanár*, az *orvos* vonatkozhat férfira és nőre egyaránt. Pszicholingvisztikai kutatások eredményei azonban a magyarban is arra mutatnak rá, hogy az ún. nemsemlegesség csak fikció, ezek a foglalkozásnevek ugyanis általában nem referálnak egyértelműen mindkét nemre. A magas presztízsű foglalkozások nyelvi jelölői – pl. *igazgató*, *ügyvéd*, *képviselő* – elsősorban férfiakra, az alacsony presztízsűek pedig – pl. *elárusító*, *kiszolgáló*, *ápoló* – inkább nőkre vonatkoznak. Az angolhoz hasonlóan a magyarban is rendelkezésre állnak olyan lexémák, amelyek fontos szemantikai tartalma a nemi meghatározás, pl. *néni*, *bácsi*, *asszony* (pl. *tanár néni*, *szomszéd bácsi*, *dékán asszony*). Összetett szavakban elsősorban a -nő utótag utal a nőt jelentő foglalkozásokra, társadalmi státusokra, pl. *tanárnő*, *doktornő*, *színesnő*, *igazgatónő*, *főnöknő*.

A magyar foglalkozásnevek között akad néhány kirekesztő megnevezés is. Ezeket egyrészt nő- elő- vagy utótagú összetett szavak jelölik, minden bizonnyal azért, mert e foglalkozások végzői, munkakörök betöltői eredendően és hosszú időn keresztül kizárólagosan nők voltak, pl. *óvónő*, *védőnő*, *szülésznő*, *gépírónő*, *varrónő*, *(kórházi) nővér*. Manapság férfiak is betölthetik ezeket a munkaköröket, de nembeli megkülönböztetésükre, megnevezésükre egyelőre nem született megnyugtató megoldás: *óvó* ~ *óvóbácsi* (?), *nővér* ~ *férfi betegápoló* / *Sanyi nővér* / *tökös nővér* (az utóbbi durván bizalmas[kodó]). A *konyhalány*, *kofa*, *háziasszony*, *mosónő*, *takarítónő* (alacsony társadalmi presztízsűnek tekintett) női foglalkozást jelölő lexémáknak szintén nincs férfira referáló megfelelőjük. Másrészt van néhány hasonló módon diszkrimináló, férfi munkavállalóra utaló foglalkozásnév is, pl. *államférfi*, *honatya* (a sajtónyelvben olykor feltűnik a tréfás hangulatú *államnő*, *honanya* is, de ezek természetesen nem oldják meg a terminológiai problémát).

A feminista nyelvkritika szorgalmazza a nemileg semleges foglalkozásnevek kialakítását a nemekre vonatkozó negatív konnotáció elkerülése végett. Angol nyelvterületen a hátrányos nemi megkülönböztetést többé-kevésbé sikerült felszámolni (pl. az álláshirdetésekből), amit a következő, nemileg semleges foglalkozásnevek mutatnak: *chairperson* < *chairman* 'elnök', *cameraperson* < *cameraman* 'operátor', *firefighter* < *fireman* 'tűzoltó', *mail carrier* < *mailman* 'postás'. A magyarban hasonló törekvés eredményeként született meg pl. a *szexmunkás* 'a szexiparban dolgozó nő és férfi', az *óvodapedagógus* 'óvodás korú gyerekek nevelésére képesített nő vagy férfi' vagy a *betegápoló* 'a betegeket hivatásszerűen gondozó nő és férfi' (nemsemleges) lexéma. Egy nagyáruház a következő, nemsemlegességre törekvő hirdetést tette közzé néhány napilapban: *Férfi-női takarító kollégákat keresünk azonnali kezdéssel*. A diszkrimináció elkerülése végett a hirdetés szövege verbálisan mindkét nemet jelöli (a szimmetrikusan alkalmazott *férfi* és *női* jelzői előtagok arra utalnak, hogy a meghirdetett állásra nemtől függetlenül bárki pályázhat), ám a hirdetés szövegének nyomatékosítására hivatott illusztráció mégis diszkriminál: egy bájos női arcot ábrázol, igazolva, hogy a hátrányos nemi megkülönböztetést – minden igyekezet ellenére – még mindig nem sikerült teljességgel felszámolni.

H. Varga Márta

Mitől függ a függő kérdés írásjele?

A magyar helyesírás szabályainak 12. kiadása (2015) – a 11. kiadás (1984) megfelelő részletét átvéve – tömören és világosan ismerteti azokat a tudnivalókat, amelyek az összetett mondatot záró írásjelre vonatkoznak. A mellérendelő összetett mondatok végére az utolsó tagmondat fajtájának megfelelő írásjelet kell tenni; az alárendelő összetett mondatok végére pedig olyat, amelyet a főmondat kíván. „A mellékmondatnak megfelelő írásjellel is zárható az olyan mondat szerkezet – olvashatjuk még a szabályzatban –, amelynek (akár el is hagyható) főmondata csupán mellékes tájékoztatást tartalmaz, vagy csak a figyelem felkeltésére szolgál: *Kérdem, olyan nagy hibát követtem el? Javasolom, ne üsse bele az orrát!* A mondatzáró írásjelet olyankor is a mellékmondatához igazíthatjuk, amikor az voltaképpen idézet: *Hiába mondtam neki, hogy nem szabad bejönni!*” – Kissé más módon megközelítve, de lényegében ugyanígy szabályozta a mondatzáró írásjel használatát már a 10. kiadás (1954) is. Messzebbre most nem tekintek vissza, noha a mai és a közelmúltbeli szabályozásnak az előzményei között bizonyára akadnának érdekességek.

Akiket bővebben érdekel az összetett mondat végére kerülő írásjel ügye, azoknak figyelmébe ajánlom az Osiris Kiadó helyesírási kézikönyvének részletesebb, jól áttekinthető rendszert és kitűnő példákat tartalmazó fejezetét (2004: 318–322). Hangsúlyozom azonban, hogy az írásjelválasztásban maga a szabályzat is teljesen megfelelő kalauz.

Tapasztalatom szerint a logikus és érthetően megfogalmazott szabályok ellenére is van olyan mondatípus, amelynek az írásjelezését elég sokan elvétik. Ez az úgynevezett függő kérdés.

Függő kérdésről akkor beszélünk, ha a kérdés nem önálló, egyszerű mondat, hanem alárendelő összetett mondatban, méghozzá alárendelt tagmondatként, azaz mellékmondatként áll. Példának ezt a kérdést választottam: *Mikor mészn nyaralni?* Mivel ez önálló kérdés, természetesen kérdőjelet kíván. Szerepeltethetjük azonban függő kérdésként, mellékmondatként is, mindenféle főmondatnak alárendelve. Lehet tehát kijelentő főmondatnak a mellékmondata: *Te még nem mondtad meg, mikor mészn nyaralni.*; felkiáltó főmondaté: *De jó végre tudni, mikor mészn nyaralni!*; óhajtóé: *Bárcsak tudnám, mikor mészn nyaralni!*; felszólítóé: *Áruld el végre, mikor mészn nyaralni!*; kérdőé: *Tudod-e már, mikor mészn nyaralni?* A példasorból az is látható, hogy az összetett mondatot záró írásjel mindenütt a főmondat fajtájához igazodik, nem pedig ahhoz, hogy a mellékmondat kérdő tartalmú.

Természetesen nem lehet baj az írásjellel akkor, ha a főmondat maga is kérdő mondat: a „kérdő főmondat + függő kérdés” mondatképlet csakis kérdőjelet írhat elő, másra nem is gondolna senki. Ha azonban a főmondat más fajtájú, akkor már hiba a függő kérdés sugallatának engedve használt kérdőjel. Nem az olyan írásjelhasználatra gondolok itt, amely a szépirodalomban felbukkanó, sajátos, stílusesszéként alkalmazott idézőmódoknak (szabad függő beszéd, kapcsolt egyenes beszéd) a tartozéka, hanem mindennapi esetekre, stilisztikai érveléssel nem indokolható, valódi tévesztésekre. Ennek nem mond ellent, hogy példáim egy része regényfordításokból való: biztos vagyok abban, hogy bennük a kérdőjel nem stílusesszék, hanem írásjelhasználati hiba. Példáim másik része pedig egészen más műfajból, sakk-

könyvekből való. Lehetséges, hogy a hibát nem mindig a fordító vagy szerző követte el, hanem olykor talán egy-egy buzgó, de az írásjelhasználati szabályt rosszul ismerő kiadói munkatárs csempészte a kérdőjelet a szövegbe.

Legtöbbször olyan esetekre figyeltem fel, amelyekben a kijelentő főmondat kívánta pont helyébe toladott a kérdőjel a függő kérdés csábítása miatt. Először Agatha Christie regények fordításaiból való adatokat idézek az ezredforduló tájáról (a kiadások legalábbis akkoriak): „Az én problémám az, hogy [a hamis útlevelel ügyét] el kell-e mondanom a rendőrségnek?” (Gyilkosság a diákszállóban, 1994); „A szóban forgó tanácskozáson azt kellett eldönteni, tájékoztatás-e vagy sem a névtelen levelekről a sajtó útján a nyilvánosságot?” (Az ABC-gyilkosságok, 2000); „Annyira biztosnak látszott ebben [Beryl], hogy a felügyelő nem firtatta tovább. Inkább az iránt érdeklődött, milyen volt előző szombaton Christow viselkedése?” (Hétvégi gyilkosság, 1994). Találkoztam ilyen tévesztéssel a Harry Potter fordításában is, noha ott kivételesnek mondható: „Fel nem foghatta [Harry], miért csak most jutott eszébe Sirius?” (a negyedik részből, 2002).

Sakk-könyvek olvasása közben gyakrabban került elélem effajta hiba. Közülük egyet idézek az 1970-es évek végéről, egyet pedig a Magyar sakk-történet 1996-ban kiadott negyedik kötetéből: „A vezéráldozat egész biztosan korrekt. Ilyeneket sokszor nem lehet végig kiszámítani, de a nagy sakkokozók ösztönösen megérzik, hogy jó-e vagy sem?” (1979); „Kifogásolta [Székely Jenő] azt is, hogy a mesterkérdés körül dül a vita, de nincs meghatározva, hogy a megoldásra ki jogosult?” (1996).

A most idézett kötetből olyan példám is van, amelyben a főmondat nem kijelentő, hanem felszólító. A függő kérdés utáni kérdőjel természetesen ekkor is hiba: „Döntsene az egyes tagszövetségek maguk, hogy azon [ti. a müncheni sakkolimpián] részt vesznek-e?” (1996).

A kérdőjel használatával (túl a szabályszerűségeken) az a baj, hogy olyan benyomást kelt, mintha a főmondatbeli állítás volna kérdéses. Lássunk erre még egy példát a már idézett, 1979-es sakk-könyvből: „A nézőközönség sokszor nem érti meg, hogy min gondolkodnak oly sokat a megnyitásban a nagymesterek?” Úgy tűnik, mintha arra kérdezne rá az író, érti-e a közönség a nagymesterek töprengésének okát, holott természetesen nem erről van szó, hiszen a szerző biztos abban, hogy a nagyközönség az okot nem ismeri.

A függő kérdés utáni írásjelről szólva a Nyelvművelő kézikönyv I. kötetében (1980) Tompa József csak a szabályt ismerteti, nem utalva arra, hogy a hibás írásjelhasználat a gyakorlatban egyáltalán nem ritka. (Pedig már akkor sem volt az.)

Nem gondolom, hogy ebből a szempontból a sakk-könyvek rosszabbak az ismeretterjesztő, illetve szaknyelvi szövegek átlagánál. Az sem valószínű, hogy ma kevesebbszer fordul elő efféle hiba, mint néhány évtizeddel ezelőtt.

Mint a bevezetőben írtam, magával a szabályozással nincs baj. Úgy látszik azonban, hogy az oktatás nem tudatosítja eléggé az írásjelhasználat logikai és grammatikai alapjait. Ezen jó volna változtatni, természetesen nem csupán a most tárgyalt esetet illetően. Az iskolából már kilépett nemzedékek írásjelhasználati hibáit pedig a körületekintő és következetes szerkesztői, lektori munka szűrhetné ki.

Horváth László

az oktatás nem tudatosítja eléggé az írásjelhasználat alapjait

„A magyar nyelvtan nem olyan szexista...”

Szécsi Noémit kérdezi Mészáros Márton

Akármennyit „arénáztak” eddig a női egyenjogúságról, **Szécsi Noémi** szépirodai szerinti az egyenlőség korszaka még várat magára. Az októberben megjelent *Egyformák vagytok* című jelenkori történelmi regénye kapcsán arról mesélt, férfiterepen nehéz érvényesülni, és őt zavarják a „szexbik nem” meg a hasonló fáradt eufemizmusok.

– Új regénye *Egyformák vagytok* címmel, a Magvető gondozásában október elején került a boltokba. A regény annak a Bárdy családnak a történetét viszi tovább, amelyet a *Nyughatatlanok* és a *Gondolatolvasó* című korábbi munkáiban írt meg. Nehéz egy trilógián keresztül pályolgatni a karaktereit?

– Nehéz, épp ezért igyekeztem sajátos módon összekapcsolni a részeket, és mindig más-hogyan megközelíteni a főszereplőket. Bonyolult módon lebontani a legelején felépített struktúrát.

– Több helyen nyilatkozta azt, hogy munkája jelenkori történelmi regény. Mít értsen ezen a laikus olvasó?

– Leginkább azt, hogy a korszakemet akarom rögzíteni, olyan elemeket kiemelni (például a terror jelenléte, kormányellenesség, egyes kulturális tendenciák, a feminizmus harmadik hulláma, külföldön munkát vállaló kelet-európaiak), amelyek a korunkat jellemzik. Ugyanakkor a hétköznapi életre az elmúlt húsz évben hatást gyakorolt események is megvillannak, de csak jelzésszerűen, úgy, ahogyan a mindennapokban jelen van az, ami később történelemmé válik.

– A *Kommunista Monte Cristo* című, 2006-os regényében tágan értelmezi a történelmi tisztelet kifejezését, az előző század sorsfordító eseményeit ironikusan és szarkasztikusan kezeli. Mennyire megengedő az *Egyformák vagytok* esetében a kanonizált vagy éppen arra váró mérföldkövekkel?

– Arról már hallottam, hogy a tényeket tisztelni illik, de „a történelem tiszteletének” fogalmáról csak most értesülök, tehát eddig ezzel regényíróként nem is foglalkoztam. Mindig is úgy tudtam, hogy nem az érettségi tételek előadása vagy eddig ismeretlen részletek feltárása a feladatom, hanem a történelem saját értelmezése szerinti meglevenítése, értelmezése. Ebben a tekintetben megfelelttem a magamnak támasztott követelményeknek.

– „Az *Egyformák vagytok*ban vállaltam a kockázatot: kicsi a távolság köztem és a hőseim között” – mondta a Vasárnapi Híreknek adott interjújában. Mire fel a korábrinál szorosabb kapcsolat önmaga és hősei között?

– Az anyagtól való távolságtartás után tanulságos volt kipróbálni a történelmi kutatás nélküli, napi tapasztalatokra támaszkodó írást.

– Miként alkotta meg a különböző női szövegeket, hogyan tette megjelenésében, nyelvezetében hitelessé az egyes alakokat?

– Nekem aztán fogalmam sincs, hogy mennyire hiteles Elza és Em, a regényem két főszereplője, akik dialógusaikkal, monológjaikkal a hátukon viszik a cselekményt. Sok mindenben egyformák, másban viszont nagyon is különböznek. De egyvalamiben biztos vagyok: a legjobb tudásom szerint alkottam meg őket.

– Számtalanszor hangot adott annak a vélekedésének, hogy nőként hátrányban érzi magát férfi társaival szemben. Újság- vagy szépirodai tevékenységére vonatkoztatva mivel érzékeltette, hogy hátrányból indul, amiért a szexbik nem képviselője?

– Ha nem is számtalanszor, de többször tettem utalást erre, és úgy érzem, akárhányan akármennyit arénáztunk erről, még mindig nem volt elég. Elég pitiáner lenne egyesével sorolni a sérelmeket,

de a Könyvesblogon az irodalomban tevékenykedő nőktől a közelmúltban megjelent nagyobb „gyűjtés” azt mutatja, hogy ugyanazok a tendenciák érvényesülnek: a külsejüket hozzák összefüggésbe a teljesítményükkel, férfiterepeken nem veszik őket komolyan, vagy ha dicsérik őket, azt mondják, már-már olyan jók, mint a férfiak. Fontos azonban megjegyezni, hogy változó korban élünk, a helyzet már az öt évvel ezelőtihez képest is más.

– A nőket erő diszkriminációt tetten éri a nyelvben is?

– A magyar nyelvtan nem olyan szexista, mint a szláv vagy latin nyelvek, ahol szigorú nemi felosztás működik. A magyar alkalmas egészen nemsemleges megfogalmazásokra – akárcsak a finn, egy másik finnugor nyelv, amit beszélek. Az már más téma, hogy bizonyos pejoratív kifejezések mégis inkább „nőneműek”. Másrészt nagy dilemma tárgya például az *író* kifejezés, sokszor meg is kérdezik tőlem, zavar-e, ha így neveznek, nem szeretnék-e inkább *író* lenni.

– Milyennek látja a mai magyar közbeszédet, amelyet sokan kritizálnak?

– Ha a tragárságra céloz, azzal szemben megengedő vagyok, amennyiben stílusértéke van: érzelmi nyomtatékot mutat, jellemez valakit, szellemes megfogalmazásban szerepel. Őszintén szólva, sokkal jobban zavarok az olyan fáradt eufemizmusok, mint a *szexbik nem*, mint egy jól elhelyezett nyelvi durvaság. Egymás személyeskedő minősítgetése viszont nem nyelvi kérdés.

– Géra Eleonóra történész-levéltárossal közösen írt művelődéstörténeti könyvüknek, *A budapesti úrinő magánéletének második kötete* novemberben került a boltokba. Miért érdekesek a budapesti úrinők magánügyei az 1914–1930-as időszakban?

– A több ezres kiadást háromszor nyomták újra, sikeres kötet volt, így belevágtunk, hogy folytassuk, mert a következő időszak is nagyon érdekesítő. Érdekes az első világháború okozta deklasszálódás, az általános és kényszerű munkába állás, a nők egyetemi tanulmányait is érintő numerus clausus, a lakások méretének változása, a technika bevonulása a háztartásokba, a cselédek státusának változása, a sztárkultusz hatása a kultúrafogyasztásra.

– Európai országokhoz képest milyen deficittel rendelkezik a magyar történetírás a nőtörténet megírását tekintve?

– Deficit, hogy nincs a genderkutatásnak saját tanszéke vagy intézete, mint más országokban, bár most már működik egy nőtörténeti kutatócsoport az ELTE-n. Én a legtöbbször azzal a problémával szembesülök, hogy rá kell jönnöm arra, sok fontos pályaképet nem rajzoltak fel, sok anyag hever parlagon, feldolgozatlanul. Egyébként a nőtörténeten belül leginkább a nők irodalmi, művészeti tevékenysége van feltárva. A legnehezebb az alsóbb osztályok lányainak-asszonyainak életét kutatni.

– Van értelme külön tárgyalni nő-, illetve férfitörténetet?

– Addig van, amíg az alapértelmezett történelem a férfiak cselekedeteit jelenti. Ha ez már nem így lesz, értelmetlenül válik férfi- és nőtörténelem szétválasztása. A lemaradt, elhanyagolt területet túlkompenzálással kell felhozni, és akkor nem kell többé külön tárgyalni a kettőt.

– Tóth Orsolya a Jelenkorban megjelent kritikájában kifogásolja, hogy az első kötetben kevés a forrás, hivatkozás, néhány probléma pedig leegyszerűsítő szerepet benne. Tudományosabb, pontosabb lesz a folytatás?

– A könyvkiadás elmúlt éveinek tapasztalata azt mutatja, hogy az olvasók nagyon kíváncsiak a „hozzáférhető” ismeretterjesztő könyvekre. Egyébként félreértés a klasszikus tudományosságot számon kérni attól a kötetektől, amelyben kifejezetten arra törekedünk, hogy elsősorban ne tudományos források, hanem eddig közöletlen vagy közölt naplók, levelezések, emlékezők, esetleg irodalmi művek vagy újságcikkek alapján jelenítsük meg a korszakot, jórészt a korabeli nők hangján. Ez most sem lesz másképpen, így el kell kedvetlenülem a másban reménykedőket.

Fotó: Szilágyi Lenke

„Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb” A hatalmi nyelv természete

Jánosi Zoltánt kérdezi Balázs Géza

– Nyíregyházán tartott előadást Ratkó Józsefről, s akkor szóba került, hogy Ratkó határozottan és sarkosan állást foglalt a korabeli magyar nyelvhasználatról. Az ezt jellemző szövekei mellett különösen ez a gondolata ragadott meg: „nem grammatikai nyelvromlás van, hanem erkölcsi nyelvromlás”.

– Ratkó a korabeli hatalom nyelvromlásáról, sőt egyenesen a nyelvet eredeti funkcióiból kiforgató nyelv-manipulálásáról, folytonos nyelvi szemfényvesztéséről, trükközéséről beszél. Megítélése szerint a Kádár-korban regnáló hatalom nyelve a nép mellett – azzal együtt – az anyanyelvet is csapdahelyzetbe vezeti, mert az igazságot elfedő és a hazugságot demonstráló szerepekbe kényszeríti. Ez pedig, felülről uraltan, áthatja szinte a teljes nemzeti-nyelvi kommunikációt, akképpen, hogy a félrebeszélő hatalom nemcsak a hétköznapiak, hanem a művészet nyelvét is torzulásokba taszítja vagy lappangásba vonja. Hazudozásra, a valóság és az igazság leplezésére szólítja (a hatalmat kiszolgáló írók nyelve), vagy pedig (az ellenzéki írók esetében) a rejtjeles beszédhez (allegorikus, alluzív, elvontan metaforikus nyelv) vezeti. Ebben fő segítségével (a „tílt, tűr, támogat” programjának mezébe bújtatott) cenzúra, illetve az a leplezetlen hatalmi szándék, hogy az igazság a két, új társadalmat akaró gondolati-történeti pillérről (1956-ról és az egypártrendszeréről) egyszerűen nem mondható ki. Az 1989-ben, mindössze ötvenhárom éves korában elhunyt Ratkó ezzel a nyilatkozatokban, versekben, prózai munkákban alaposan leírt gondolatokréval Közép-Európában, Magyarországon, az Isten háta mögötti Nagykállóban, évtizedekkel elébe ment a hatalmi nyelv természetét elemző és leleplező későbbi nyelvészeti felismeréseknek is. A költői „nyelvromlás” okát valójában nem a grammatikai fogyatékosságokban, hanem a morális, végső soron magatartási válságban látja. A „penészes” szavak, a „kimarjult” nyelv képei nem elsősorban a nyelvi, hanem azon át az erkölcsi viselkedésre vonatkoznak.

– Meglepődve hallottam előadásodban, hogy Ratkó József 1986-ban újból lefordította az *Antigonét*. S hogy ezt az újrafordítást máig sehol nem mutatták be.

– Az 1980-as évek elején Ratkó olyan erővel fordult a számára új műnem, a dráma kísérletéhez, hogy létrehozta élete első és azonnal nagy sikert arató (Szép Ernő-díjban és Az Év Könyve jutalomban részesülő) drámai művét, a *Segítsd a királyt!* című alkotást (1983–84). Ezt az *Antigoné* új magyarra ültetése s a *Kreón* című (mintegy az *Antigoné* „előjátékaként” megírt) drámakísérlet követte (1986). Az ötvenes évek vége, majd a hatvanas évek eleje halálszagú politikai atmoszférája: a rettegés-elvű világ s a lényegében a Ratkó-drámák születésének koráig nyúló nemzeti szerencsétlenség teszik abszurdot súroló félelmességében is hitelessé többek között, hogy Szophoklész magyarul eddig jobbra így ismert, híres mondata: „Sok van mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása), avagy: „Sok nagyszerű van a világon, de semmi sem nagyszerűbb az embernél” (Szabó Árpád fordítása), Ratkó átültetésében

így hangzik: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.” Az *Antigoné*-fordítást és a *Kreón* című egyfelvonásost Ratkó tervei szerint *Oidipusz gyermekei* címen, egyszerre, egymás után játszották volna. Az összevont előadás azonban sohasem jött létre. Az *Antigoné*nak született ugyan néhány diákelőadása a költő lakóhelye közelében, de országos bemutatóra máig nem került sor.

– Néhány irodalmár, köztük a nemrég elhunyt Antall István dícséretesen ápolta Ratkó József emlékét. De vajon a méltó helyén van-e Ratkó József?

– A költői életmű ismerete és az irodalomtörténeti feldolgozottság tekintetében Ratkó József jó helyen van a nemzeti irodalmi tudatban. A költő halála utáni évtizedekben megszakítatlanul folyt tovább életműve értékeinek irodalomtörténeti birtokba vétele és új könyveinek kiadása is (Ratkó József összes művei. I. Versek, 2000, II. Drámák, 2002, III. Próza, 2014). Ratkó József életrajzát Babosi László nemrégiben a művek születését és az életrajzi elemeket összekapcsoló remek kifejtésben *Költő a diktatúrában. Ratkó József életrajza* címen írta meg. Magam a *Ratkó József* című monográfiával igyekeztem tudatosítani a költő és drámaíró értéke-

it. Az *Antigoné*-átültetés sorsáról már beszéltem. A *Segítsd a királyt!* című drámát pedig – Bíró Zoltánt idézve – ajánlom a színházak figyelmébe: „Mintha a *Bánk bán* kelne új életre ..., talán több lírával, kevesebb cselekménnyel.” Ratkó Szent István-drámájának és *Antigoné*-fordításának előadása ezért mindenképpen a magyar színházi kultúra nyeresége volna.

– 2015-től egy vonzó küllemű, egy-egy témához kapcsolódó sok-sok képet és tanulmányt közreadó újság szerkesztője vagy: ez az *Irodalmi Magazin*. Kérlek, mutasd be a lapot!

– Az *Irodalmi Magazint* négy évvel ezelőtt néhány fiatalember „találta fel”, és azt kell mondanom, hogy ez a gondolat, majd a kivitelezése is telitalálat volt. Én 2015-ben kapcsolódtam be Oláh János kérésére a munkába. A lap az irodalom iránt érdeklő-

dó, magyar nyelven olvasni tudó embereknek szól, korosztálytól függetlenül, akik tudományos és dokumentatív megalapozottságú információkat, értelmezéseket és sok új összefüggést, ismeretet is szeretnének megtudni az adott témáról: egyetlen jelentős szerzőről, egy-egy irodalmi korszakról, egy-egy magyar tájegység vagy népcsoport irodalmáról. Így születtek meg Illyés után a Krúdyt, Zrínyi Miklóst, Kölcsey Ferencet, Móriczot, Tamási Áront, Nagy Lászlót, az első világháborúba kényszerített magyar írók munkáit, a Balatonnak és környékének, majd a GULAG történelmi borzalmának az irodalmát bemutató számok, legutóbb pedig a Székelyföld irodalmát az olvasók elé táró összegzések. Jelenleg már az olvasók kezébe került a két Székelyföld-szám, ezt követi az 500 éves reformációnak a magyar irodalmi kultúrára, nyelvre tett hatását bemutató szám, majd pedig az Arany János életművét összegző kiadvány. 2018 főbb témái: Cseh Tamás, az egyenruhába bújt vagy kényszerített magyar költők, Jókai Anna és Ady Endre.

– 2017-től a *Magyar Napló* főszerkesztője is vagy – milyen irányba igyekszel majd kormányozni a lapot?

– A *Magyar Napló* folyóirat 1989-ben született, címe szerint is a magyar társadalom, kultúra, történelem és művészet folyamatainak intenzív irodalmi értelmezésére, „naplószerűen” is dokumentatív és nyílt feltárására. A teljes magyarság, vagyis a határokon túl élő magyar nemzet életének és kultúrájának folytonos figyelése is ebből az igényből fakadt. A lap struktúrája, alapvető szemléleti irányai is ettől az induló évtől kezdve alakultak ki, s hozták létre a folyóirat jelenlegi, leginkább Oláh János főszerkesztőségének köszönhető arculatát. Most a fiatalok szemszögének megjelenítését tartom legsürgetőbb kötelezettségünknek, ezzel együtt az elméleti munkába is több fiatal szakember bevonását tervezem. S ha már az Édes Anyanyelvünknek nyilatkozom, azt is el kell mondanom, hogy szívesen látnék több, a mai magyar nyelv és beszéd állapotával, a határon túli magyarok nyelvi helyzetével vagy akár a nyelvjárássok jövőjével foglalkozó igényes cikket a lapunkban.

Névjegy. Jánosi Zoltán József Attila-díjas irodalomtörténész, egyetemi tanár, 2007 és 2015 között a Nyíregyházi Főiskola rektora, 2016-tól az *Irodalmi Magazin*, 2017-től a *Magyar Napló* főszerkesztője.

Azt a kutyafáját

Ha mérges az ember, előfordul, hogy kisebb-nagyobb szitokszó, esetleg káromkodás is elhagyja a száját. Ez utóbbi természetesen nem vall jó ízlésre, a választékos stílus nem is él vele. A Magyar értelmező kéziszótárban (ÉKsz.²) a *kutyafáját* személyjeles és tárgyragos főnévként szerepel enyhe szitokszónak minősítve. Például: *Azt a kutyafáját*.

De mi az a *kutyafa*? – tehetjük fel a kérdést. Erre az Új magyar tájszótárban öt jelentést találunk. Az öt jelentés közül az első: a szövőszék hátsó hengerének végére húzott, középen lyukas farúd, amelynek segítségével a fonalat a szövőszékre tekerik. A többi jelentésre az említett szótár négy növényt nevez meg: *Lycium* (ördögcérna), *kutyabenge*, *bodza*, *kosványos tölgy*.

Minderről azért szóltam, mert nemrégiben olvastam egy interjút, amelyben az interjú alanya azt állítja, hogy *kutyafának* a törökök (muszlimok) Jézus keresztjét nevezik. Idézek a szövegből: „nem fogadják el Jézus keresztthalálát és feltámadását, illetve istenségét sem. Krisztus keresztjét a törökök kutyafá-

nak hívták, innen származik a mondás, »a kutyafáját!« is.”

Ez utóbbit, hogy tudniillik a *kutyafáját* Krisztus keresztjének gúnyos elnevezéséből származik, megkérdőjelezem. A *kutyafáját* „enyhe szitokszó”-hoz hasonló az *istenfáját* is. Az *istenfa* szintén növény. Az ÉKsz.² szerint „cserjeszerű, sárga fészkes virágzatú, citromra emlékeztető illatú temetői dísnövény”. Az *istenfáját* „káromkodás, harag, megütközés vagy csodálkozás kifejezésére” szolgál.

Lehetséges, hogy az említett két szitokszó egyike sincs összefüggésben a növénynevekkel. Valószínűbbnek tartom, hogy a *fáját* utótag egy trágár szó (’hím állat vagy férfi nemi szerve’) helyett használatos. Így szalonképebbnek tűnik a szitkozódás (káromkodás).

Ezt igazolja az Etimológiai szótár (főszerkesztő: Zaicz Gábor) *kutyaszorító* szócikke is. (Erre egyébként Holczer József nyelvtársam hívta fel a figyelmem, amiért ezúton mondok neki köszönetet.)

Természetesen nem zárom ki a muszlimok *kutyafa* elnevezését, csupán a magyar szitokszó (káromkodás) és a törökök szóhasználatára közötti összefüggést tartom kétségesnek.

Dóra Zoltán

Intarzia

A hozzánk az olaszból érkezett *intarzia* szó elsődlegesen egyes bútorok fa-, fém-, illetve gyöngyház-berakását, -betétét jelenti. Az elnevezést – bár nálunk való meglétére már jóval korábban is lehetnek adalékaink – nagyjából a 20. század eleje óta használjuk egy bizonyos szórakoztató nyelvi (sőt a Tolcsvai Nagy-féle Idegen szavak szótára szerint: irodalmi!) játék megjelölésére. A legrövidebb, egyben legáltalánosabb definíciót – „Elrejtőzött nevek, szavak” – a játékmesternek is kitűnő közismert nyelvészünknek, Grétsy Lászlónak köszönhetjük. Fél évtizede megjelent Nyelvi játékaink nagykönyve című testes kötetében csaknem húsz oldalt szentelt e játéktípusnak: történeti kipillantással, tematikai csoportosítással, bőséges példatárval, játéklehetőségek felvillantásával.

Az említett könyv legtöbb példája arra utal, hogy igazából egy-egy elrejtett név – legyen az tulajdonnév, közszó, elvont fogalom stb. – valamely szó, szó szerkezet vagy mondat belsejében fordul elő. Tehát előtte is, utána is áll legalább egy-két vagy akár több betű. Például az *emelődaru* magában foglalja az *Előd* utónevet. A kengu . . . la kedves állata – olvassuk, és a pontok száma alapján egy ötbetűs pénz a megfejtés. Nos, kiegészülve a „kenguru Bella” szavak találkozásával a *rubel* jön ki. És már nem is csodálkozunk ezek után Karinthy Frigyesnek, az ugyancsak utolérhetetlen tréfa- és játékgyártónak önjósló sziporkáján: Magát egy égi *kar inti*: *frigye* sikerülni fog. Megjegyezzük a könyv szerzőjének nyomán: „Karinthy intarziánévéből hiányzik a *h*, a *z*-t pedig *i* helyettesíti.” Azaz: „A megfelelés nem tökéletes.”

Ez utóbbi megállapításhoz tenném hozzá a következőt. Érzésem szerint – ha a beszédbeli kiejtés oldaláról nézzük – nagyon is megállja a helyét! El tudom képzelni, hogy Karinthy e szellemes intarziamondatot hamarabb mondhatta ki, mintsem írásban rögzítette volna. Kicsit tudományoskodva hadd jegyezzem meg, hogy én erre megalkottam a *fonetikai intarzia* fogalmát. Máris megtoldom egy nagyon is idevágó, természetesen magam gyártotta példával. A nagy francia filozófus (és nem is melleleg: gúnyolódó) Voltaire-ről mindenki tudja, hogy nevé-

nek [volter] a helyes vagy legalábbis megközelítő ejtése. Ha mármint a vezetéknevet beágyazom egy szerkezetbe, akkor kiderül, hogy saját karakterének intarziafoglatát köszönhetjük benne. Milyen is volt ez a Voltaire? Hát: *frivol* természetű...

Ugyancsak megalkottam a *laza* vagy *tolerált intarzia* fogalmát. Főbb az intarzia elsődleges előfordulásaként a *belső-t* emeltem ki. Ám egyre inkább tapasztalom – főként a Pontozó jóvoltából –, hogy nemegyszer engedményt tesznek a rejtvényalkotók, ugyanis nemcsak szigorúan a mindkét oldalról betűikkel elhatárolt beágyazottság érvényesül. A 2016. évi 5. számban például így vezették fel az egyik rejtvényt: „1. Rejtőzködő testrészek. A meghatározásokra adott mindegyik helyes válasz elején, közepén vagy végén egy testrész bújik meg intarziászerűen.” A tizenöt pontból álló feladványban tíz esetben valóban szó belseji volt a megoldás. Viszont szókezdő betűvel az élen tartalmazta a *borda* szót a *bordal*, a *fül* testrésznevet meg a *fülke*, s a szó legutolsó betűjéig kihatott a *Doboka boka*, a *kepe epe* és az *achát hát* intarziája. Persze ezért nem szándékozom megérteni a rejtvény készítőjét vagy a szerkesztőt, mivel már eleve utaltak az intarzia fogalmának ilyen jellegű módosulására.

Intarzia dolgában meg kell még említenem azt a nyelvi játékot, amelyet a magam terminusalkotásával *szétszórta intarzia* névvel illetnék. Mesélik, hogy amikor az 1980-as években kezdett begyűrűzni az akkoriban felbukkant szörnyű betegség híre és rövidítéses neve, valaki többé nem vette föl azt a trikóját, amelyre az ADIDAS volt írva. Mert az ADIDAS, bizony, magában rejtja az AIDS betűit (függetlenül attól, hogy nagyjából „éccc”-nek ejtjük)...

Viszonylag könnyedebb nyelvi témáról lévén szó, nem hagyhatom ki az „amikor a hóhért akasztják” poénját. Teljes polgári nevemmel, sajnos, nincs olyan könnyű dolgom, mint Karinthy Frigyesnek az övével. Az imént említett szétszórta intarziával oldhatom csak meg valahogy ekképpen (és egyben fonetikai intarziát hozva létre, hiszen a *cz* z-jét mellőzőm): Már megint *hol* a *ceruzám*? *Jó* lesz, ha *zsebre* fogom tenni... Könnyebb viszont megalkotni az *intarzia* intarziáját, csak egy Arzénnek keresztelt kisfiú kell hozzá, akinek van egy kisegytése. És akkor hogyan indul a koncert? *Beint Arzi* a pálciájával!

Holczer József

Hány Gulág volt?

A címben feltett kérdés nem olyan bizarr, mint amilyennek az első pillantásra tűnhet. A hazai médiában ugyanis rendszeresen olvashatunk, hallhatunk gulágokról, Gulágokról, sőt GULÁG-okról is. (Még egy alapítvány is létezik Magyarországon, amely nevében az utóbbi formát használja.) Hogy kis vagy nagy kezdőbetűvel, esetleg csupa nagybetűvel írjuk ezt a szót, továbbá, hogy kitegyük vagy ne tegyük ki az *a*-ra az ékezetet, az vitatható, de legalább nem félrevezető.

Eredendően egy orosz mozaikszóval állunk szemben. *Glavnoje upravlenyje lagerej i meszt zakljucsenyija* (a Büntetés-végrehajtási Táborok és Telepek Főhatósága), rövidítve: *Gulag* vagy GULAG (ГУЛАГ, illetve írják oroszul ГУЛar-nak is). Ez volt a neve a Szovjetunióban a belügyminisztérium alá tartozó, rettegett fűcsoporthőnökségnek, amelynek szibériai, kazahsztáni, komiföldi büntetőtáboraiiban akár évtizedeket is tölthettek – a tényleges bűnözők mellett – hamis politikai vádak alapján ártatlanul elítélt szovjet és külföldi állampolgárok. Ezért írhatjuk magyarul csupa nagybetűvel is, hiszen mozaikszó. Az orosz tulajdonnevek átírásakor – néhány kivétellel (Sztálin, Bászov stb.) – nem használunk ékezetet. De mivel a Gulág/Gulag nálunk is közfoglalomná vált, immár a magyar nyelvben meghonosodott szónak tekinthetjük, ezért, úgy vélem, az ékezzettel való írása is elfogadható.

Az értelemszavará baj nem ezzel, hanem a többes számmal van. Tudniillik, aki gulágokról ír, beszél, az nyilvánvalóan úgy gondolja, hogy nemcsak egy, hanem több, sok Gulag/Gulág/GULÁG létezett, vagyis ez a szó számára a *lág*er szinonimája. A Gulágot átvitt értelemben első ízben Alekszandr Solzsenyicin, az író, maga is volt Gulág-fogoly, használta A Gulág-szigetvilág (Архипелаг Гулаг) címében. Csakhogy az általa fogalommal emelt Gulág éppen arra volt utalás, hogy tulajdonképpen az egész Szovjetunió egyetlen hatalmas büntetőtábor. (Ezért is félreértés a mű első magyar, hozzáteszem: kalózkidadásának címe: A Gulág-szigetcsoporth. Egy szigetcsoporth ugyanis egy, jóllehet számos szigetből álló, a térképen mégis

körülhatárolható egység, míg a Gulág szigetvilág maga az egész Szovjetunió, amelyben szerteszét működnek büntetőtelepek.) Következésképpen a Gulag/Gulág/GULÁG szó használata többes számban félreértésen, a Solzsenyicin nyomán az egész világon elterjedt fogalom félreértelmezésén alapul.

Egyébként még azon is el lehet vitatkozni, hogy a magyar nyelvben melyik a helyes helyhatározói rag: a Gulágra vagy a Gulágba „utalták be” az elítélteket, hogy azok a Gulágban vagy a Gulágon szenvedtek-e? (Szerintem – szigetvilágról lévén szó – a *-ban*, *-ben* a megfelelő.) De semmiképpen nem a gulágokban vagy a gulágokon.

És hogy még a témánál maradjunk: nemegyszer találkozhatunk azzal a formulával, hogy valakit a Gulágba száműzték. Ez pontatlan, sőt téves állítás. Meg kell ugyanis különböztetnünk két fogalmat. A száműz(et)és az *kényszerlakhely-kijelölés*. Vagyis arra ítélnék valakit, hogy nem lakhat tovább addigi lakóhelyén, hanem csak egy, a hatóságok által kijelölt körzetben, városban, faluban, netán szigeten. Ilyen volt például Napóleon esetében Szent Ilona, IV. Károly számára Madeira szigete. A szovjet hatóságoknak gyanús, de bírósági eljárás alá nem vont személyek nem lakhattak Moszkvában, Leningrádban és más nagyvárosokban, illetve azok 100 kilométer sugarú körzetében, hanem pontosan kijelölték a lakóhelyüket, mondjuk, Szibériában, ahol rendőri felügyelet alatt, de „szabadon” élhettek. (Megjegyzem, ezt az intézkedési formát a cári Ohranától vették át.)

A Gulág az *fegyintézet* (büntetőtábor) volt, méghozzá kényszermunkával súlyosbítva. (Ez is az 1917 előtti *katorga* hagyományának folytatása.) Oda nem száműzték, hanem rácsos ablakú vagonban szállították a foglyokat.

A szovjet minta Rákosi-féle átvétele nyomán nálunk létezett *kitelepítés* (kijelölt kötelező lakóhellyel, például egy alföldi faluban) – szibériátlan kis országunkban ez felelt meg a száműzetésnek –, és voltak a recski meg egyéb büntetőtáborok kegyetlen kényszermunkával. Ez utóbbiak tekinthetők a *magyar Gulágnak*.

Kulcsár István

Földút = talajút?

Régen a térképek szerkesztői az egyszerű, burkolat nélküli utakat nemes egyszerűséggel *földutak*nak nevezték. Az utazó a térkép alapján pontosan tudhatta, mire számítson, ha ilyen útra térni kerekedett kedve. Am újabbban, néhány évtizede egy másik elnevezés bukkant fel néhány térkép jelkulcsában, nevezetesen a *talajút*. De ilyen szó, ilyen elnevezés a legjobb tudomásom szerint nincs sem anyanyelvünk szótárában, sem a mindennapi közbeszédben! Ha egy tanyasi bácsikát megkérdezem, hogyan jutok el a közeli faluba, azt válaszolja: mehet egyenesen, de csak földúton. Ha „csináltúton” akar, akkor kerülni kell. A *földút* elnevezés tehát nagyon megfelelt mind a régi térképészeknek Lázár deáktól Mikoviny Sámuelen át Kogutowicz Manóig, mind a fentebb említett tanyasi bácsikának. Mindenki tudta, miről van szó. Miért érzik most úgy egyes térképészek, hogy át kell térniük egy új elnevezésre?

Minden szakmának joga van a saját szakmai zsargonja kialakítására. Szép példáit láthatjuk ennek a mező- és erdőgazdálkodásban, bányászatban, kohászatban, az építőiparban, ahogyan az új eljárások, eszközök rendre megkapják a jól kifejező magyar nevüket. A számítástechnikában most lehetünk a tanúi magyar kifejezések, elnevezések kialakulásának. A jól eltalált szakmai zsargon lehetővé teszi, hogy tevékenységüket a nem szakmai közönség is megismerheti.

E hosszas bevezető után már bizonyára sejti a kedves olvasó, hogy mi a bajom a *talajút* elnevezéssel. Az ugyanis semmi új

információt nem hordoz a jól bevált *földúthoz* képest, sőt, tévedésbe is ejti az olvasót.

Ismeretes, *földnek* nevezzük a sziklák mállásából keletkező, többé-kevésbé laza kőzetet. Ám ezt még korántsem lehet termőföldnek, azaz *talaj*nak nevezni. Hogy termőfölddév váljék, ahhoz még sok mindennek kell történnie. Tartalmaznia kell a bomló növényi alkatrészekből álló humuszt, a növényi élethez szükséges ásványokat, elemeket, vegyületeket, valamint a növényi és állati élőlényeket, a mikroszkopikus méretűektől egészen az ürgékig.

Azt más ágazatok is megtehetnék, hogy a *föld* helyett az „előkelőbben” (?) hangzó *talaj* elnevezést használják. A földműves mondhatná magát *talajművesnek*, az agrártárca lehetne *talajművelésügyi* minisztérium, a földszintes ház lakója nevezhetné *talajszintesnek* a szerény hajlékát, amíg egy vulkánkitörést követő „*talajrengés*” romba nem döntené. Az árbócosárban figyelő matróz ezután nem „föld!”, hanem „*talaj!*” kiáltással jelezne, hogy a viszontagságos hajóút a végéhez közeledik. A metró igazi magyaros neve pedig „*talajalatti*” lehetne.

A közúti jelzőtáblák mutatják az elágazásokat, a távolságokat, valamint azt is, ha valamely elágazó út csak földút. Az lenne ám a világ csodája, ha ugyanezt az utat másként nevezné a térképezője, mint a fenntartója.

Javasolom tehát, hogy a talajt hagyjuk meg a mező- és erdőgazdálkodás színterének, a közlekedők pedig – tartva a régi mondást: járt utat a járatlanért el ne hagyj – bátran róják a kilométereket a régi, jól bevált *földutakon*.

Reményfy László
erdőmérnök

A Nyelvtudományi Intézet műhelyeiből

NyelvEsély: nyelvileg tudatos iskolák az esélyteremtő oktatás szolgálatában

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Többszempontú Kísérleti Kutatóközpontja (<http://mta-tkk.hu/>) az elmúlt húsz év egyéni és csoportos kutatásainak bázisán jött létre 2008-ban, kiemelten kezelve a nyelvi sokszínűséget, a nyelvi kisebbségeket, a nyelvileg hátrányos helyzetű csoportokat, valamint a nem egyenlő hozzáférés nyelvi aspektusait.

Helyzetfeltáró elemzéseink e területen is megerősítik a közoktatás tartalmi és módszertani megújításának, a nyelvi kérdések minden tantárgyra és tudásszerző tevékenységre kiterjedő átfogó kezelésének szükségességét. E megújuláshoz a **NyelvEsély: Nyelvileg tudatos iskola, kétnyelvű sikertoktatás és a nyelv által kiaknázható tudás innovatív módszereinek, eszközeinek fejlesztése** című, 2016 szeptemberében indult projektum az MTA Tantárgy-pedagógiai Kutatási Programja támogatott munkálataként kíván hozzájárulni. A kutatók és tanárok szoros együttműködésére épülő **NyelvEsély Szakmódszertani Kutatócsoport** fontos célja a **nyelvtudás és a nyelvvel kapcsolatos tudás** erősítése, a nyelvi és nyelvhasználati változatosságra, illetve annak befolyásoló tényezőire vonatkozó nézetek feltárása, valamint a tudásszerzés és tanulás differenciált folyamatában a nyelvi vonatkozások kutatása az oktatás és tanulás különféle színterein.

Az iskolába érkező gyermekek nyelvi forrásai, otthonról hozott nyelvi tudása változatos. Az elvárttól eltérő, ám funkcionálisan ugyanolyan értékű kompetenciájukat az iskola rendszerint nem használja ki, sőt az alacsony státusú közösségek (elsősorban a cigány tanulók) esetében gyakran meg is bélyegzi. Természetesnek kellene tekinteni a diákok otthoni nyelvi közegének, magukkal hozott kompetenciáinak megismerését és a különbségek nem problémaként, hanem lehetőségként történő kezelését. Fontos célunk egy olyan, a használati változatosság előzetes feltárására épülő szemlélet és módszertan kialakítása és követése, amely (bevonva a legújabb tudományos ismereteket és a szorosabban vett nyelvészet mellett más területek eredményeit is) a 21. század digitális és információs technológiáinak köszönhetően tantárgyakon átvívelő segítségét tud nyújtani a különféle formális vagy informális tanulói közösségek számára. A tanulás segítésének e módjai és megújult módszerei – különösen a nyelvhasználatra vonatkozóan – kiemelkedően fontosak az olyan hátrányos helyzetű csoportok esetében, mint a siketek, ahol a (vizuális) nyelvi hozzáférés, a kétnyelvű oktatás nemcsak az iskolai sikeresség, hanem a gyermekek általános, kognitív és szociális fejlődését tekintve is meghatározó. A siketek elsődleges nyelvüket, a magyar jelnyelvet ugyanis hosszú időn át csak korlátozott mértékben használhatták, sőt a siketeket tanító iskolákban a jelnyelv egyáltalán nem vagy csak minimális mértékben jelenhetett meg, az oktatás szinte kizárólag az auditív-verbális/orális módszerre épült, s jobbára arra épül ma is (<http://mta-tkk.hu/jelesely/>).

A különböző regiszterekhez történő hozzáférés, a különböző kommunikációs színtereken való jártasság azonban nem vagy nem csak kisebbségi kérdés, de összefüggésben áll a családok és tanulók szociális, gazdasági helyzetével is.

Négy év alatt megvalósítandó kutatásunk egyik fő célja ennek megfelelően a **nyelvileg tudatos iskola** szemléletmódjának kialakítása és erősítése s ehhez további kutatások végzése, valamint az eredményekre épülő módszertani eljárások és tartalmak kidolgozása. Ez jelenti egyrészt a nyelvvel kapcsolatos,

nyelvről való tudás és nyelvtudás (ezen belül különösen a projektben kritikailag újraértelmezett anyanyelvi, második nyelvi, idegen nyelvi, metanyelvi és a nyelvhasználati változatosságra vonatkozó tudás) fontosságának és szerepének kiemelését az oktatás, tanulás és megismerés különféle folyamataiban, valamint a nyelvre, nyelvi tudásra és nyelvhasználatra vonatkozó ismereteken alapuló, azokat hasznosító tudományos eredmények és módszertani megoldások feltárását és hozzáférhetővé tételét az oktatás és tanulás sikerességének növeléséhez.

Mindez egyrészt előfeltétele a siketek kétnyelvű oktatási modelljének, másrészt a gyermekek eltérő nyelvi erőforrásaira építve bármely oktatási intézmény számára segítséget nyújthat az intézménybe járó gyermekek hatékony első és második nyelvi oktatásához. Kutatómunkánk másik közvetlen célja a siket gyermekek eltérő családi szocializációs háttérét és nyelvi forrásait szem előtt tartó **kétnyelvű (jelnyelvi-magyar nyelvi) sikertoktatási modell** tartalmi és módszertani kidolgozása, amely lehetővé teszi e gyermekek esélyegyenlőségét a kognitív, szociális és iskolai fejlődésben; célunk e **kidolgozott módszertan bevezetése és kipróbálása** egy modellintézményben. Ehhez tervezzük siketekre kidolgozott **mérési módszerek**, valamint az új módszertani szemlélettel egyező **oktatási segédanyagok** kidolgozását vagy továbbfejlesztését, melyek siket és halló diákok számára egyaránt hasznosak lehetnek (így pl. jelnyelvi tanulói szótár, a közoktatás szakszókincsét feldolgozó oktatási fogalomtár, vizuális olvasást segítő és e-learning anyagok, új tanórai mérőrendszer).

További kiemelt célunk ezen oktatási segédanyagok bevonására és a nyelvileg tudatos szemléletre építve a kétnyelvű cigány gyermekek oktatását segítő kétnyelvű anyagok és a hátrányból esélyt teremtő komplex módszertanok szakmai kidolgozása, valamint a nyelvi erőforrások kiaknázását és a nyelvi kompetenciákat támogató oktatási módszerek alkalmazása és fejlesztése a mainstream (egynyelvű magyar gyermekeket oktató) iskolák számára is.

A **NyelvEsély** kutatócsoport legfontosabb működési pillérei közé tartozik a multidiszciplináris, elméleti és gyakorlati tudást építő szakmai tanulói közösség létrehozása, az érintetteket is partnerként kezelő kölcsönös bevonódás. Ily módon az általános célokon túl kiemelt feladatunk e tanulói közösség tagjainak, a különösen is érintett siket és cigány résztvevők által maguknak a csoportoknak a megerősítése az önálló kutatásban, képzésben, ismeretszerzésben, társadalmi mobilitási esélyeik növelésében, alárendeltségük megszüntetésében.

Az eddig bevont partneriskolák igen változatos hálózatot alkotnak, egyaránt van közöttük budapesti, illetve vidéki, siket gyermekeket nevelő intézmény, nemzetiségi óvoda és iskola, de a nyelvtanítás szempontjából átlagosnak tekinthető intézmény is. A nemzetközi jó gyakorlatok meghonosítása érdekében a kutatócsoport finnországi szakemberrel és intézménnyel is együttműködik. Alapelvünk, hogy érdemi változás csak az egyes szereplői csoportok bevonásával, partnerségben, a tanárok kompetenciáira és a helyi tudásra is maximálisan építve történhet.

Egy olyan online felületet is kialakítunk, amely a korai kétnyelvűségtől a szövegértésen át az idegennyelv-tanulási változatos témákban kívánja hitelesen közvetíteni a tudományos kutatás legfontosabb mai eredményeit, elősegítve egyúttal az egymás közötti tudásmegosztást is diákok, szülők és tanárok számára. A TAN-NYELV-TÁR platform tehát együttműködési lehetőséget is biztosít az oktatás valamennyi szereplőjének a diákoktól a szakemberekig. Így az eredmények bárki számára elérhetők és a gyakorlatban alkalmazhatók lesznek.

Az érdeklődők a **NyelvEsély** híreiről, eseményeiről és eredményeiről a projekt honlapján tájékozódhatnak (<http://mta-tkk.hu/nyelvesely/>).

Bartha Csilla

A szerző az intézet Pszicho-, Neuro- és Szociolingvisztikai Osztálya Többszempontú Kísérleti Kutatóközpontjának tud. tanácsadója, a **NyelvEsély Szakmódszertani Kutatócsoport** vezetője.

Találkozásaim Ady Endrével

Születésének 140. évfordulójára

Olvasóim akár szentségtörőnek, kegyeletsértőnek is érezhetik cikkem címét, de ha belegondolnak, máris világos, hogy csak képzeletbeli találkozásokról lehet szó. Költőnk 1919 januárjában elhunyt, én pedig csak jó egy évtizeddel halála után láttam meg a napvilágot. Mégis ezt a címet választottam, mert ezen a mostani évfordulón – 1877. november 22-én született – néhány olyan eseményt, tényét elevenítek fel, amelyek elé nem illik pl. az olyan cím, hogy Emlékeim Ady Endréről. Ezek nem egyszerűen emlékek; többek annál, mivel valamilyen kapcsolatot, kötődést is érzékeltek, legalábbis szándékom szerint.

Kezdem azzal, hogy Adyval való közelebbi megismerkedésem nem olyan volt, mint egy más költő vagy író megismerése az iskolai magyarórán. Én az ötvenes évek elején az ELTE magyar nyelv és irodalom szakos hallgatójaként Bóka László professzortól kaptam el az Ady-imádatot, ugyanis ő abban az időben tudósként főleg éppen Adyval foglalkozott. 1955-ben könyve is jelent meg költőnkéről „Ady Endre élete és művei. Bevezetés az Ady-kérdésbe” címmel. Nem csoda, hogy ihletett előadásai nyomán az ihlet rám is átragadt. Azokban az években váltam Ady rabjává. Szerencsémre nekem a szeminárium-vezetőm is Bóka volt. Szemináriumain nemegyszer egyetlen hallgató olvasta fel valamilyen tanulmányát, s a hallgatók Bóka vezetésével azt azon nyomban meg is vitatták. Az én szeminárium-i előadásom Ady verseinek szerkesztési, szerkezeti sajátosságai-val foglalkozott. A felolvasása majdnem egy órát tartott. Bóka mindvégig feszülten figyelt, majd először ő szólalt meg. Azt mondta, ezt a dolgot az én itt érdemes megbeszélni, hanem az egész írói társadalom előtt, annak bevonásával. Az ülésen (szinte mindig) jelen levő egyik tanársegédjét máris utasította, hogy tanulmányom szövegét juttassa el lektorálás végett Horváth Jánoshoz, a kornak legjelentősebb, szinte ikonikus irodalomprofesszorához, valamint Hexendorff Edit ifjú nyelvészhez, aki Pais Dezső nyelvészprofesszor holdudvarához tartozott. A két lektori jelentés pár hét múlva meg is érkezett (alapjában mindkettő pozitív volt), s tanulmányom Ady versmondattai címmel még annak az évnak a nyarán napvilágot is látott egy nagy tekintélyű szakfolyóiratban (Irodalomtörténet, 1954., 3: 302–19). Még hallgató voltam, amikor megjelent. Ráadásul, bár nyelvésznek készültem, ez, tehát egy irodalomtörténeti munka lett az első tudományos értekezésem. Ennek immár 63 éve...

De más virtuális találkozásaim is voltak Ady Endrével. Életének Diósyné Brüll Adéllal való kapcsolata idejéből csupán azt az apróságot említem meg, hogy – lévén a különféle nyelvi játékoknak már ifjúként is nagy kedvelője – rajongója, bámolója voltam a Lédához írt levelekben található megszólításoknak, szenvedélyes soroknak (*Egyetlenem; Jóságom; Szent Asszonyom; Maga által vagykol valaki, ha vagyok; Új életre váltott engem, Adél; stb.*), s a remek palindromnévért külön csodáltam. Ezzel kapcsolatban mindjárt megjegyzem, hogy a Nők Lapjának egy pár hónappal ezelőtti, szeptember 27-i számában Vadas Zsuzsa – már a közelgő évforduló jegyében – gondos, szép cikket írt költőnkéről, ám a Lédá nevről azt állítja, hogy az nem Adytól, hanem magától Brüll Adéltól származik. E megállapítás forrását nem ismerem, de Kovalovszky Miklósnak Lédá: legenda és valóság című könyvében (Magvető Kiadó, 1980. 21) ezt olvasom: (Ady) „1903 nyará-

nak végén ... megismerkedik ... Diósy Ödönné Brüll Adéllal. ... Az asszonyra, akit *költői ötlettel Lédának* nevez, nyilván hízolgón hatott az érdekes fiatal költő-újságíró rajongása...” Azt jogosan jegyzi meg V. Zs., hogy imádotját Ady „csak a hozzá írt versekben nevezte Lédának, máskor mindig Adélnak szólította” (erre pár sorral előbb be is mutattam egy példát), a Lédá névre vonatkozó magyarázatát azonban legalábbis meg kell kérdőjelezni.

Míg Ady Lédá-korszakából nincs igazi találkozási pontom a költővel, az 1913 őszén kezdődő, Dénes Zsófiával való kapcsolatból annál inkább van. A mindig viharzó gyorsasággal hevülő Ady, akinek Balázs Béla mutatta be a Pesti Napló, majd a Világ többnyire Párizsban tartózkodó s tudósításait onnan küldő ifjú újságíróját, annyira belehabarodott a mindössze 18 éves csinos lányba, hogy szinte azonnal el akarta jegyezni, majd utána hamarosan feleségül venni. Az eljegyzés meg is történt, ám a frigy nem jött létre. Zsuka – azaz Dénes Zsófia – szerint azért, mert anyja megtiltotta neki, hogy hozzámenjen a költőhöz. Esküvő tehát nem lett, azazhogy lett, de nem Zsukával, hanem – másfél-két évvel később – Csinszkával, vagyis Boncza Bertával. Az azonban tény, hogy Dénes Zsófia és Ady mindvégig jó barátságban maradtak.

Ady Endre szobra Zilahon (kép: BG)

Ennyi előzetes után most mondom el a legfontosabbnak tartott virtuális találkozásomat – sőt, találkozásaimat! – Ady Endrével. Ő, mint már említettem is, 1919 elején halt meg. Imádot Zsukája azonban ez után még csaknem hetven évet élt, mégpedig a hatvanas évektől kezdve a nála harminc évvel fiatalabb festővel, Szalatnyay Józseffel. A Nyelvtudományi Intézet akkori-ban a budai Szentháromság utcában volt. Történetesen pont az intézettel szemben levő épületben lakott Dénes Zsófia is a párjával együtt, aki különféle nyelvhasználati kérdések megbeszélése végett gyakran ájtott hozzánk – főleg Lőrincze Lajoshoz és hozzám – egy kis beszélgetésre. Nos, a látogatásokból barátság lett. Ha Zsukanak új könyve jelent meg, máris hívott minket, s mi örömmel mentünk hozzá, átvenni könyve egy-egy dedikált példányát, s beszélgetni vele anyanyelvünkéről, Ady Endréről, mindenről. Általában párnákkal felpolcolt ágyán fekve várt minket. Lakását a nyolcvanas években már nem tudta elhagyni, a látása sem volt már az igazi, de a jó kedélye sohasem hagyta el. 102 évet élt. Én hat dedikált kötetét őrzöm. A legutolsót, az Ami a százából ki-maradt címűt 1986. március 15-én dedikálta: „Grétsy Lászlónak barátsággal: Dénes Zsófia, Zsuka.”

Még több más ilyenféle találkozásom is volt Adyval – pl. az, hogy kedves kollégámhoz, a már említett Kovalovszky Miklóshoz, az Emlékezések Ady Endréről című, ötkötetes, négyezer oldalas mű összeállítójához és szerkesztőjéhez az emlékezők közül igen sokan maguk jöttek el az intézetbe, s mondták el Adyval kapcsolatos emlékeiket, történeteiket; Miklós a hátuk mögött tréfásan Ady-rokantaknak nevezte őket, persze, nem bántó éllel, hiszen nagyon tisztelte őket: Fenyő Miksát, Dutka Ákost és valamennyiüket –, de időm és helyem fogytán már csak egy apróságot említek meg. A hatvanas évektől kezdve folyamatosan szerepeltem a rádióban, természetesen mindig nyelvészként. A rádióban a felvétel előtt mindig volt egy ún. mikrofonpróba, amikor is a delikvens a hangminőségért felelős rádiós intézésre kötelességszerűen elkezd számolni: *egy, kettő, három* stb., amíg el nem hangzik a *köszönöm* szócska. Most, utólag elárulom, én az ilyenkor szokásos számolás helyett kezdettől fogva, több mint negyven éven át mindig kedvencemnek, Adynak A Hortobágy poétája című versét kezdtem el citálni: „Kúnfajta (sic!), nagyszemű legény volt, / Kínzottja sok-sok néma vágynak, / Csordát őrzött és nekivágott / A híres magyar Hortobágy-nak.” Ennyi általában elég is volt.

Bízom benne, hogy évfordulós költőnknek, a Hortobágy poétájának ma is vannak kedvelői, olvasói, sőt talán rajongói is. Azért írtam meg ezt az emlékező cikket, hogy legyenek a jövőben is.

Grétsy László

Kérdések és válaszok

Imaszövegekben előfordul az örök-kön-örökké kifejezés. Az örökön tagban miért van a két k?

Az AkH. 12. kiadása alapján már különírjuk az *örökön örökké* kifejezést. Az *örökké* úgynevezett megszilárdult ragos alakulat (*örök + vé*), s ennek analógiájára, párjaként, valamint a két magánhangzó közötti megnyúlás miatt írjuk két *k*-val az *örökön* szót.

A college szó -val, -vel ragos alakját hogyan írjuk helyesen?

Ha az idegen írásmód szerint írt közszo vagy tulajdonnév végén hangérték nélküli (ún. néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot betűnek bonyolult, írásrendszerünkben szokatlan együttese jelöli, akkor a magyar toldalékokat mindig kötőjellel fűzzük a szóhoz. A *-val, -vel* rag *v*-je az utolsóként kiejtett mássalhangzóhoz hasonlóan (AkH. 217. a) szabálypont). A helyes írásmód: *college-dzsal*.

Hogyan írjuk: ragtime+osít (egy dalt)?

A kérdéses szó írásában az AkH. 217. a) pontja mérvadó, ennek alapján a *ragtime-osít* a helyes forma. Ehhez hasonló a *Loire-on, guillotine-nal* stb. írásmódja is.

Mely írásmódot javasolják: TAJ kártya, taj kártya, TAJ-kártya vagy taj-kártya?

A helyes írásmód: *tajkártya* (AkH. 518).

Hogyan írjuk helyesen: tíztucatnyiszor vagy tíz tucatnyiszor?

Az AkH. 117. pontja alapján a *tíztucatnyiszor* a helyes alak.

Kis vagy nagy kezdőbetűvel kell írni a különféle mitológiai, bibliai túlvilágok, dimenziók neveit? Ezek tulajdonnevek vagy köznevek? Néhány példa: asgard, gyehenna, örök vadászmezők, hādész, éter, elízium, nirvána, purgatórium, pandemónium, olimposz, pokol, menny.

Ebben a témakörben nincs egységes szabályozás, de a legáltalánosabb ilyenkor a kis kezdőbetűs írásmód. Ellenkező esetben segítséget nyújthat, ha tudjuk, hogy közülük melyek számítanak földrajzi (jellegű) névnek. Helyesen tehát: *gyehenna, örök vadászmezők, éter, nirvána, purgatórium, pandemónium, pokol, menny*; de: *Asgard, Hādész, Olimposz, Elízium* (bár itt az *elíziumi mezők* az ismertebb forma).

Melyik a helyes alak: öccseit vagy öccseit?

Mindkét alak helyes: *öccseit, öccseit*. Az *öccseit* az elterjedtebb (Nyelvtudományi Intézet, Alaktani táblázatok).

Miért rövid u-val rövidítik az Újpesti TE nevét (UTE)?

Megalakulásakor, 1885-ben az Új-pesti Torna Egyesület a hivatalos elnevezés, ebből ered (és maradt fenn) az UTE rövidítés. Az Osiris Kiadó Helyesírás című kötete azonban az *ÚTE* alakot tartalmazza (1426).

Hogyan kell szóelemekre bontani az enyém szót?

Az *enyém* megszilárdult ragos alakulat. Az *én* személyes névmás *en* alakváltozatából keletkezett *-é* birtokjellel és egyes szám első személyű *-m* birtokos személyjellel. A szóban *n > ny* lágyulás következett be az *é* hatására (Zaicz Gábor: Etimológiai szótár, 181).

A telefonozik csak az okostelefonnal való bíbelődést jelenti? Pl.: „Ne telefonozz már annyit, mert kifolyik a szemed!” Vagy a telefonbeszélgetésre is használják? Pl.: „Telefonozz oda, hogy késni fogsz!”

A Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerkesztette Nyelvművelő kézikönyv II. kötete, amely 1985-ben jelent meg, már adatolja a *telefonozik* alakot. „Az általánosan elterjedt, de régebben vitatott képzésű *telefonál* ige mellett a – némelyek véleménye szerint magyarosabb – *telefonoz* ma már ritka, a választékos stílusnak a szava, élőbeszédben finomkodónak hat.” Régebben tehát valóban használták a *telefonoz(ik)* alakot a *te-*

lefonál helyett. Manapság – az okostelefonok elterjedésével – a *telefonál* igét inkább akkor mondjuk, ha valakit felhívunk (függetlenül attól, hogy ezt milyen típusú készülékkel tesszük), míg amikor *telefonozunk*, akkor elsősorban az érintőképernyős telefonon végezhető, nem konkrétan a telefonálással összefüggő tevékenységekre (pl. csetelésre, különféle játékok, applikációk használatára, közösségi oldalak böngészésére) gondolunk.

Vagyis a *telefonoz* ige új jelentésben kelt életre.

„Az ügyben X és Y tudhatnak nyilatkozni.” Ez a mondat miért nem helyes?

A *-hat* képző jelentése: képes valamire, meg tud tenni valamit. Ebben a mondatban főleg az *tud* ige mellett. Az egyeztetést illetően a Grétsy–Kemény-féle Nyelvművelő kézikönyv szerint „ha több egyes számú alany van a mondatban, az állítmány magyarosabb egyes számban”, viszont: „személyt jelentő alanyok mellett [...] nem idegenszerű a többes számú állítmány sem”. [30. old., A) 2. b)] Ezek alapján mindkét megoldás helyesnek tűnik (bár inkább az elsőt javasoljuk): „Az ügyben X és Y tud nyilatkozni.” – „Az ügyben X és Y tudnak nyilatkozni.”

Mit jelent: megmegy?

Megmegy: Elkészül valamiből valamennyi (Kálnási Árpád: Debreceni cívis szótár, 2005.).

Megmegy: 1.) elromlik, tönkremegy 2.) megrészegedik. Általános népi szó mindkét jelentésben (Székely–magyar szótár – szekelymagyar.transindex.ro).

A mozaikszavakhoz miképpen kell kapcsolni az előtagot: iker+gyes, nagyszülő+gyes?

A *gyes* ún. köznévi szóösszevonás, általában előtag, és az utótaggal egybeírjuk: *gyesigénylés*. Ritkán fordul elő, hogy utótaggá válik egy jelentéssűrítő szóösszetételben. Az egybeírás ugyanúgy érvényes, mint amikor előtag: *ikergyés, nagyszülőgyes*, bár a 289. b) szabálypont erre az esetre nem tér ki.

Rádióban sportolók és edzők gyakran mondják, hogy „partiban voltunk az ellenféllel” a „pariban voltunk” helyett.

A *pariban van* sportnyelvi jelentése: egyenlő az állás, döntetlen a mérkőzés. Az olasz eredetű főnévnek semmi köze a *parti*hoz, de mivel az utóbbi sokkal ismertebb fogalom, a szóértelmesítés (népetimológia) révén mégis sokan *partit* mondanak *pari* helyett. A *pari* etimológiailag azonos a közgazdasági nyelv latin eredetű *paritás* szavával, jelentése: egyenlő, egyforma arány (Balázs Géza – Zimányi Árpád: Magyar nyelvhasználati szótár).

Melyik a helyes: Aloe Vera vagy Aloe vera?

Az AkH. 152. oldalán az *Aloe Vera* írásmód található, ellenben az ugyancsak az Akadémiai Kiadó által 2017-ben megjelentetett Magyar helyesírási szótár az *Aloe vera* alakot tartalmazza (18. oldal).

Hogyan helyes: „elültette a bogarat a fülébe(n)”?

Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor Szólások című kiadványában így ír a kérdezett szólásról: *beteszi a bogarat valakinek a fülébe, bogarat tesz vagy ültet valakinek a fülébe* (olyasmit közöl valakivel, ami az illetőt nyugtalanítja, elgondolkodtatja, kíváncsivá teszi). Hasonló jelentésben előfordul a *beteszi, beülteti a bolhát a fülébe* kifejezés is. Vagyis a *füle* ezekben a szólásokban mindig *-be* ragos. Az *elültette a bogarat valakinek a fülében* változat ritkább, kevésbé használatos.

Összeállította: Minya Károly

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda ingyenes nyelvi tanácsadása 2006-tól folyamatosan működik. A fejlesztések nyomán 2017-től már a kérdések 80%-ában 2 órán belül választ kaphatnak a felmerülő kérdésekre. A kérdések feltétele előtt azonban érdemes használni a honlap keresőprogramját, mert az archívumban már csaknem 20 ezer megválaszolt kérdés szerepel, s könnyen lehet, hogy a válasz már ott is megtalálható.

Könyvről könyvre

Ennek a cikknek a címét kölcsönbe veszem, nem is akárkiktől, hanem Babits Mihálytól, aki 1923 és 1939 között összesen 35 ízben közölt ezzel a címmel könyvbírálatokat a Nyugatban. Én csak most az egyszer élek vele, mert három olyan, témájában lazán összefüggő könyv került egymás mellé könyvespolcomon, amelyekről ezzel az összefoglaló címmel lehet a legalkalmasabban hírt adni.

Wacha Imre: A szöveg és hangzása.

Cikkek, tanulmányok a beszédéről.

Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 2017, 199 oldal.

A kötet a Kazinczy Ferencről elnevezett középiskolai Szép magyar beszéd verseny 52. Kárpát-medencei döntője alkalmából jelent meg. Szerzője, régi kedves kollégánk és barátunk, Wacha Imre több mint ötven éve foglalkozik a szép, de nemcsak szép, hanem az ő kedvelt kifejezésével élve: értő-értető beszéd kérdéseivel. A kötetébe foglalt hét tanulmányt – „némi átdolgozás, korszerűsítés után”, mint az előszóban írja – azzal a céllal gyűjtötte össze, hogy ezzel is segítse a Kazinczy-verseny felkészítő tanárainak munkáját. Tegyük azonban hozzá, hogy a kötet tudományos értéke is vitán felül áll.

A könyv két régebbi, az alapokat lerakó nagyobb tanulmánnyal indul: Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközei (1973), A tételhangsúlyról (1980). A kötet többi írása az 1990-es évekből való: A szöveg és hangzása, Szöveg és (adekvát) interpretáció, Szövegszerkezet és hangzásszerkezet, Szövegműfaj és beszédstílus, Szituativitás a szövegben és az előadásban. Tartalmuk ismertetésétől most el kell tekintenünk, legyen elég annyi, hogy egymásra épülnek, és egyre gazdagabban bontják ki a hangzó beszéd sajátosságainak és követelményeinek témakörét.

Igen hasznos, hogy a kötet tartalmazza azokat a szövegeket is, amelyekről a tanulmányokban szó esik. Ez a szöveggyűjtemény 36 oldal, vagyis több mint egyötödét teszi ki a könyv terjedelmének. Ezt egy függelék követi Kiejtési álszabályok és babonák címmel. Erről külön is meg kell emlékeznünk, mert a benne leírtak igen fontosak a nyelvművelés számára is. Az itt tárgyalt kiejtési babonák eredetileg helyes megállapítások téves általánosításával, eltúlzásával keletkeztek. Közülük Wacha hetet sorol fel, minden bizonnyal a legfontosabbakat: a magyarban minden szó első szótágját hangsúlyozzuk; a hangsúlyozás és a hanglejtés elkülöníthetők egymástól, mivel eltérő a funkciójuk; a jelző mindig hangsúlyos; a hátravetett igeikötőt soha nem szabad hangsúlyozni; a névutót sem szabad hangsúlyozni, hacsak nem nyílt szembenállást fejez ki; a magyar kijelentő mondat hanglejtése ereszkedik; vesszőnél, tagmondat határán, kötőszó előtt megállunk, és szünetet tartunk. A szerző pontról pontra kimutatja, hogy ezek a szabályok így nem állnak meg, a nyelvi valóság ennél sokkal árnyaltabb képet mutat.

A kötetet a felhasználó és ajánlott szakirodalomnak igen bőséges, több mint 300 tételből álló jegyzéke és Wacha Imre szakmai életrajza zárja.

Sajtónyelv – médianyelv.

Kutatás, elemzés, dokumentumok.

Szerk. Balázs Géza és H. Varga Gyula.

Hungarovox Kiadó, Budapest, 2017, 161 oldal.

A kötet annak a két tanácskozásnak az anyagán alapul, melyeket az egri Eszterházy Károly Egyetem bölcsész kara rendezett 2013 novemberében és 2015 áprilisában a nyomtatott és az elektronikus média nyelvéről.

A kiadvány H. Varga Gyula szerkesztői előszava után 17 szerző 17 tanulmányát közli. Hárman két-két írással szerepelnek, három cikknek viszont két-két szerzője van, így jön ki ez a szám. Öröndöletes, hogy a szerzők között négy újságíró és két informatikus könyvtáros is található, így az elmélet mellett a napi gyakorlat kérdései is szóba kerülhetnek.

A tanulmányok három részre oszlanak: *Norma és szabadság a média nyelvhasználatában*, *A média nyelve és „nyelvjárásai”*, *A média nyelve – belülről: médianyelv a gyakorlatban*.

Az első rész a média nyelvi normájával foglalkozik. „Hagyjuk vagy fejlesszük?” – teszi fel a kérdést az egyik írás szerzője, Balázs Géza, és erre természetesen azt a választ adja, hogy fejlesszük, egyben azonban megőrizve a védendő értékeket is.

A második rész a médianyelvi stílusokat, műfajokat tárgyalja, ide értve az internet kínálta különféle lehetőségeket (mémek, blogok stb.) felhasználását is.

Az utolsó rész a gyakorlat felől, tipikus példák tükrében vizsgálja napjaink médianyelvének sajátosságait. Két történeti jellegű áttekintés a Líceumi Webrádió és az egri közéleti média múltjáról és jelenéről ad számot (az utóbbihoz háromoldalas illusztráció is csatlakozik).

A könyv utolsó oldalán annak a hét tanácskozásnak az adatait olvashatjuk, amelyet az egri főiskola (később: egyetem) rendezett a média nyelvéről 2003 októberében (ezen magam is részt vettem) és 2017 áprilisa között. Ezeknek megszervezésében oroszlánrésze volt H. Varga Gyulának, és abban is, hogy anyaguk könyv alakban is megjelent. Várhatóan rövidesen kézbe vehetjük a legutóbbi, 2017. április 7–8-án tartott konferencia előadásait, illetve az ezek alapján készült tanulmányokat is.

Honfoglaló, nagy írónemzedék.

Az Erdélyi Helikon írói közösség megalakulásának

90. évfordulójáról megemlékező

miskolci tudományos konferencia előadásai.

Szerk. Kabán Annamária és Mózes Huba.

Bíbor Kiadó, Miskolc, 2016, 93 oldal.

A szép kivitelű, gondosan szerkesztett kötet annak a 2016. május 5-én az MTA Miskolci Területi Bizottsága székházának dísztermében tartott tudományos konferenciának az előadásait teszi közzé, amelyen a helikoni közösség megalakulásának 90. évfordulójáról emlékeztek meg.

A szerkesztők előszava és Kecskeméti Gábornak, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete és a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete igazgatójának bevezetője után tíz tanulmányt olvashatunk (az előszó meghatározását idézve) „a két világháború közötti erdélyi magyar irodalmi élet meghatározó írói közösségének, a marosvécsi Helikonnak” az irodalmi életben játszott szerepéről, legfontosabb íróiról. Mózes Huba és Pomagáts Béla összefoglaló áttekintést nyújt a Kemény János által alapított és marosvécsi otthonában 1926 és 1942 között 15 ízben ülésező írói közösség tevékenységéről. A többi előadás egy-egy író, illetve mű kapcsán foglalkozik az erdélyi magyar irodalmi életnek ezzel a kiemelkedő fontosságú intézményével: Kuncz Aladárról és Bánffy Miklósról két-két, Szántó Györgyről, Tamási Áronról, Reményik Sándorról, végül Kós Károly és Dsida Jenő barátságáról egy-egy tanulmány emlékezik meg.

Ezeknek az írásoknak a gazdag tartalmát ebben a recenzióban nem tudjuk ismertetni, ehelyett hadd idézzük Mózes Huba előadásának záró sorait: „Aligha kétséges, hogy a Helikon Kemény János felkarolta, két világháború közötti értékteremtő munkája nélkül az önazonosság-tudat védelme a későbbiekben, 1944/1945, sőt 1989/1990 után is nehezebb lett volna. Nehezebb volna ma is.”

Kemény Gábor

Hírek

Húsz éve halt meg **Végh József** nyelvész (Békés, 1912. júl. 17. – Bp., 1997. júl. 24.), a debreceni Csúry-iskola képviselője, az Őrségi és hetési nyelvátlasz (1959), valamint számos földrajzinév-gyűjtemény szerzője. Ebből az alkalomból emléktáblát avattak tiszteletére az Őriszentpéteri általános iskola falán – ahol egy ideig igazgatóként dolgozott. 2016-ban jelent meg az Őrségi Nemzeti Park díszes kiadványa, melyben az Őrség nyelvjárását Balázs Géza mutatja be, kiemelve a téma egyik szakértője, Végh József érdemeit.

*

A reformáció 500. évfordulója alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum a reformáció hazai történetét feldolgozó kiállítást rendezett *Ige-idők* címmel. A kiállításon időrendi sorrendben több mint négyszáz műtárgy szerepel: bibliakiadások öspéldányait, prédikációs könyveket, liturgiai eszközöket, festményeket, de még Szabó Magda írógépét is megtekinthetjük.

*

Az Arany János-bicentenáriumhoz kapcsolódik a *Magyar Nyelvőr* 2017. évi 2. száma: a nyelv lírai újraalkotása (Tolcsvai Nagy Gábor), képiség a Toldi estjében (Pethő József), elégikus líramodell (Simon Gábor, Tátrai Szilárd), Arany verseinek német fordítása (Kocsány Piroska). Balázs Géza A legnagyobb költő a legnagyobb magyarról című tanulmányában Arany Széchenyi emlékezete című gyászódáját elemzi. Ketten egy műről: Beke József 2017-ben megjelent Arany-szótárát Büky László és Pölcz Ádám ismerteti. A Nyelvőrben olvasható még a reformáció nyelvi hatásairól Szathmári István, a szöszerkezetcsoporthoz Kugler Nóra, a mondat hálózatos szerkezetéről Imrényi András tanulmánya. A Magyar Nyelvőr Arany-szám 1500 forintért megrendelhető a Manyszi webboltjában is. Ugyancsak az Arany-bicentenáriumhoz kapcsolódik a Manyszi saját fejlesztésű műveltségi játéka, a *Toldi-kvíz*. A honlapon 2017. szeptember 6-ától elérhető tesztet Málnási Ferenc kolozsvári magyar tanár készítette, és a Manyszi munkatársai (Bagi Márton, Blankó Miklós és Mayer Péter) fejlesztették.

Deme László-ösztöndíjak, 2016, 2017.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége által 2016-ban alapított Deme László-ösztöndíjat a 2017. november 13-i magyar nyelv napi gálán adták át. Az ösztöndíjat 2016-ban Schirm Anita-nak, a Szegedi Tudományegyetem adjunktusának, 2017-ben Pölcz Ádámnak, az ELTE tanársegédjének ítélte oda a bírálóbizottság. A 2018. évi ösztöndíj kiírását februári számunkban adjuk közre.

45. Édes anyanyelvünk verseny: események, eredmények

A sátoraljaujhelyi verseny megnyitóján Szamosvölgyi Péter polgármester immár a 20. alkalommal köszöntötte a résztvevőket: a 131 versenyzőt és tanáraikat. Elmondta, hogy a 45 éve alatt mintegy hétezeren vettek

részt ezen a nemes versenyen. Az újhelyi nyelvhasználati verseny írásbeli és szóbeli részből áll. A szóbeli rész retorikai: négy megadott téma közül kell egyet kiválasztani és harmincperces felkészülési idő után szabadon kifejteni. A 2017. évi verseny izgalmas témái a következők voltak: 1. Itt ringatták bölcsőm... Vallomás a szülőföldről egy diáktáborban (elsősorban határon túli fiatalok választották ezt a témát), 2. Öröm vagy gyötrelem a mindennapos testnevelés? Tapasztalatok és teendők. Műfaj: vitaindító. Helyszín: a DÖK által szervezett gyűlés. (Ez a téma aratott, az összegyűlt pozitív és negatív tapasztalatokat érdemes lenne az illetékesekhez eljuttatni.) 3. Fesztiválok között. Ami tetszett, és ami zavart a legutóbbi fesztiválon. Élménybeszámoló családi körben. (A téma „veszélye” az volt, hogy családi körben informálisan és oldottan szökök beszélni, valamint az is, hogy a szülő-gyermek kapcsolatban az ilyen témában nem teljes az őszinteség.) 4. Tapasztalataim, gondolataim a köszönéssel. Hozzászólás osztályfőnöki órán. (Többen választották ezt a témát, a bírálókat meglepte, hogy többen is arról számoltak be, gyakori a köszönésnek vagy a köszönés viszonzásának elmaradása.)

A verseny esti programjában a budapesti Szent István Gimnázium színjátszói léptek fel A padlás című musicallel. A „félleg mese-félleg musical” óriási lelkesedéssel adták elő a diákszínjátékok: élőzenével (karmester: Gulyás Gergely), saját koreográfiával (Hermesz Zoltán) és rendezésben (Nagy Soma), számos apró rendezői ötlettel. Az egyik kiváló szereplő személyében pedig viszontláthatták a nézők a délelőtti nyelvhasználati verseny résztvevőjét. A musical ma a középiskolások legkedvesebb műfaja. Az efféle előadások pedig folytatják a nemes diákszínjátékos hagyományokat.

A 45. Édes anyanyelvünk nyelvhasználati verseny 2017. évi döntőjén a bírálóbizottság – helyezési sorrend megállapítása nélkül – a következő versenyzőknek ítélte oda Sátoraljaujhely város plakettjét, valamint 10 000–10 000 Ft pénzdíját: Bancea Mátyás-Dániel (sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Elm. Liceum, tanára: dr. Erdély Judit), Dörgő Daniella (debreceni Szakképzési Centrum Vegyipari Szakgimn., tanára: Szabóné Balogh Anita), Förteteg Soma (budapesti Szent István Gimn., tanára: Bóka Gábor), Füstös Paul-Gabriel (kolozsvári Református Koll., tanára: Rác

Melinda), Galgán Anna (győri Révai Miklós Gimn., tanára: dr. Juhász Attila), Görcsi Mária Marietta (szombathelyi Horváth Boldizsár Inform. Szakgimn., tanára: Fábián Éva), Gyöngyösi Máté (budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Gimn., tanára: Bartek Dániel és Csukás Ibolya), Horváth Kata Zsuzsanna (bajai III. Béla Gimn., tanára: László Erika), Jávör Boróka Zsuzsanna (budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Gimn., tanára: Turcsányi Márta), Juhász Előd János (zalaegerszegi Csány László Szakgimn., tanára: Sárdy Angéla), Kaposvári László Tamás (miskolci Kandó Kálmán Inform. Szakgimn., tanára: Szalma Annamária), Konda Nikolett (monori József Attila Gimn., tanára: Barnáné Szentgyörgyvári Ágnes), Konrád András László (sepsiszentgyörgyi Mikes Kelemen Elm. Liceum, tanára: dr. Erdély Judit), Kukovecz Ákos (szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimn., tanára: Vancsó Marianna), Píróth Krisztina Réka (Baár-Madas Református Gimn., tanára: Kuti Zsolt), Schütz Brúnó (szombathelyi ELTE Bolyai János Gyakorló Gimn., tanára: Takács Marietta), Solymosi Kornél (őbencei gimn., tanára: Pakai Orosz Annamária), Szabó Anna Dorina (újpesti Babits Mihály Gimn., tanára: Kaposiné Bodó Anna), Szanyi Gábor (győri Jedlik Ányos Középsk., tanára: Poór Patricia), Takács Judit (tatai Eötvös József Gimn., tanára: Horváthné Lőrincz Mária), Tóth Mónika (pécsi Művészeti Gimn. és Szakgimn., tanára: Rigóné Hódi Hajnalka), Varga Anikó (szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimn., tanára: Gortva Tamás).

A bírálóbizottság Sátoraljaujhely Város Önkormányzatának emléklapoktját és pénzdíját adományozta a következő szaktanároknak, akik ismételtén kitűnő eredménnyel készítették fel tanítványaikat a versenyre: Sárdy Angéla (zalaegerszegi Szakképzési Centrum Csány László Szakgimn.), Gortva Tamás (szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimn.).

Ahogy látszik, a sátoraljaujhelyi verseny nem csupán verseny, hanem ünnep (pl. Kazinczy Ferenc szobrának megkoszorúzása), szakmai esemény (könyvbemutató, a bírálók által tartott szakmai értékelő előadás), kulturális élmény és remek közösségteremtő hagyomány is. (*Manyszi*)

Esettanulmány alapú oktatás

2017. október 14-én a Mathias Corvinus Collegium egynapos konferenciát szervezett középiskolai pedagógusoknak a Balassi Intézetben. A résztvevőket Wittmann Zsolt programvezető köszöntötte, a konfe-

A győri Kazinczy Gimnázium tanulói Kazinczy szobránál koszorúznak

A budapesti Szent István Gimnázium tanulói adják elő A padlást (Kép: BG)

renciát Kisgyőri Roland, az EMMI Esélyteremtési Főosztályának vezetője nyitotta meg. A délelőtti előadásokat Teresa Mary Hudock, a Dél-kaliforniai Egyetem tanára, valamint Leanne Hinch, a Dublini Egyetem oktatáskutatója tartotta. Teresa Mary Hudock az esettanulmány alapú tanítást mutatta be. Pontosan olyan esetek megtárgyalásáról van szó, mint amelyeket a jogtudományból vagy az orvostudományból ismerünk. A rabszolgaság vagy a víz kérdésének körüljárása a diákokat társadalomtudományi (politikai, közgazdaságtani, kulturális, szociológiai stb.) ismereteik szintézisére ösztönzi. Az esettanulmány alapú tanítás célja az, hogy a társadalomtudományok terén is kialakítsa a diákokban a komplex szemléletet, valamint megfelelő eszközöket adjon az analitikus gondolkodás fejlesztésére, egyben retorikai készségeket is fejlesszen. A Dél-kaliforniai Egyetemen erre oktatják a tanárokat, amit ők bevezetnek saját gyakorlatukba, majd visszatérnek a képzési központba, és beszámolnak arról, hogy a módszer segítségével erősödött-e a tanulók kritikai gondolkodása, mélyült-e szövegalkotó készsége. Leanne Hinch az írországi tehetséggondozásról tartott előadást. Kiemelte, hogy az oktatók általában rész munkaidőben végzik a tehetséggondozást, és nem mindenki pedagógus végzettségű. Jogi ismereteket például ügyvédek is oktatnak, biológiát ötöd-hatodéves orvostanhallgatók, és így tovább. A tehetséggondozó programokban nagy hangsúlyt fektetnek az egyéni, projekt alapú tanulásra. A diákokat érdeklődésük, képességeik, kedvelt tanulási módszereik szerint differenciálják. Az írországi tehetséggondozásban is használják az esettanulmány módszerét, főként a tudományos írásbeliség minőségének javítására. A diákok nehezen birkóznak meg a hiteles és hiteltelen online természettudományos információk elkülönítésével, továbbá meg kell őket tanítani az internetes források etikus felhasználására is. Délután a konferencia résztvevői angol és magyar munkanyelvű csoportokban esettanulmány-megoldásokat készítettek. Kisgyőri Roland főosztályvezető megnyitó beszédében említette, hogy a konferenciát hagyományteremtő szándékkal szervezték. Gyakorló középiskolai tanárként remélem, hogy jövő októberben az esettanulmány módszerének hazai bevalásáról is hallhatunk. *(Tuba Márta, Érd)*

Könyvek

Balázs Géza: Az álom nyelve. Álomese-mény, álomemlék, álomelbeszélés, álom-értelmezés. Inter (IKU), Budapest, 2017. (Moritz Livia festőművész képeivel)

Fenyvesi Csaba: Jogi humor – újrátöltve. Kódex Nyomda, Pécs, 2017.

Hobbinyelvek. Egy anyanyelvi pályázat legjobb munkái. Válogatás az Anyanyelv-ápolók Szövetsége 2017. évi pályamunkáiból. Szerk.: Balázs Géza és Minya Károly. Inter-ASZ, Budapest, 2017.

Kemecsei Balázs – Kovács Dániel: Arab Kazinczy útján. Párhuzamos útinapló. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaújhely, 2017.

Látletelek. Szerk.: Varga Viktor. Esz-szencia-kötetek XII., Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest, 2017.

Magyar Nyelvőr, 2017/2. Arany János-emlékszáma. Felelős szerk.: Keszler Borbála.

Magyar Sára: A magyar mint idegen nyelv tanítása. Fogalmak, helyzetek, megoldások. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2017.

Multikulturalitás. Kultúrák öszisége a tudományban, művészetekben, médiában, mindennapokban. Szerk.: Balázs Géza és Minya Károly. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2017.

Nyelv – közösség – perspektíva. Szerk.: Magyar Sára és Bartha Krisztina. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2017.

Szívós Mihály: Fordulópontok a hallgatólagos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében. A hallgatólagos tudás általános elmélete. Magyar Szemiotikai Társaság – Loisir, Budapest, 2017.

Udvariasság. Szemiotika, művészet, irodalom, nyelv. Szerk.: Balázs Géza és Pölcz Ádám. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2017. (Második, négy tanulmánnyal bővített kiadás. Az első kiadás megjelenési éve: 2016.)

Veszelszki Ágnes: Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába. L'Harmattan, Budapest, 2017.

Fontosabb események

2017. dec. 2. Péchy Blanka-emléknap, Budapest

2018. febr. 21. 15.00 Anyanyelvek napja, Emlékezés Tompa Mihályra. ASZ-MNYKNT, Budapest

2018. febr. 23–25. 31. Implom József középiskolai helyesírási verseny, Gyula

2018. március 3. Beszélni nehéz! körök anyanyelvi napja (Práter-nap), Budapest

2018. márc. 23–25. Aranka György verseny, Kolozsvár

2018. ápr. 6–8. A Kazinczy-verseny tiszántúli országos döntője, Kisújszállás

2018. ápr. 12–14. A Kazinczy-verseny dunántúli országos döntője, Balatonboglár

2018. ápr. 13. 14.00 Örökségünk, a magyar nyelv. Az 52. magyar nyelv hete megnyitója, Tihany

2018. ápr. 20–22. 53. Kazinczy-verseny, Győr

2018. máj. 26. Az ASZ éves közgyűlése, Budapest

2018. máj. 26. Beszélni nehéz! országos találkozó, Budapest

2018. máj. 26. Simonyi Zsigmond általános iskolai helyesírási verseny, ELTE, Budapest

2018. jún. 20–24. 5. nyelvész-tábor és juniális, Sátoraljaújhely–Széphalom

2018. jún. 23. A sokszínű magyar nyelv és irodalom, az MNYKNT esszékonferenciája, Széphalom

2018. júl. 5–10. Beszélni nehéz!-körvezetők 32. országos tábora, Zsombok

2018. júl. 13–20. Aranka György Társaság 10. országos tábor, Zsombok

2018. júl. 23–27. Interkulturális kommunikáció. 3. Bihari Nyári Egyetem, Berettyóújfalu–Érmellék

2018. aug. 10–19. ASZ 26. országos ifjúsági anyanyelvi tábor, Széphalom

2018. szept. 28–30. A titok szemiotikája. 17. Semiotica Agriensis, MSZT, Eger

2018. okt. 11–14. 46. Édes anyanyelvünk verseny, Sátoraljaújhely

2018. nov. 13. A magyar nyelv napja – nyolcadszor, Budapest

2018. nov. 16. Kossuth-szónokverseny, Budapest

A Hírek – tudósítások rovatba szánt információkat a megjelenés előtti 40. napig várjuk a balazsge@due.hu címen. Két szám között, folyamatosan az ASZ honlapján találunk friss tudnivalókat, írott és képes beszámolókat szövetségünk életéről: www.anyanyelvapolo.hu. Elektronikus formában itt olvashatók az ÉA korábbi számai is.

Tetten ért szavak-felvétel a Rádió Bródy Sándor utcai stúdiójában (kép: HH)

A 16. Semiotica Agriensis konferencia az időről szólt (képek: BG)

Mindenekelőtt az idei 3. számunkban közzétett rejtvények helyes megfejtését adjuk meg.

I. Római számok előnyben. 1. DICSHIMNUSZ. 2. INCIFINCI, de elfogadtuk az ICIPICI, sőt ICIKE-PICIKE, ICIRI-PICIRI formákat is, bár jelentésük nem teljesen felel meg a rejtvénybeli meghatározásnak. 3. PLUTONIUM. (Néhányan a NOBÉLIUM elem-nevet küldték be. Történetesen ez a Nobel svéd vegyész nevéből alkotott név is megfelel a meghatározásnak, tehát ez is jó.) 4. LEVENDULA. 5. OXIMORON. 6. MIMÓZALÉLEK vagy MIMÓZALELKÜ. 7. ÁMBITUS. 8. CILÍCIUM. (Többen úgy vélték, hogy e szó rómaisám-értéke nem 1252, hanem 1253, de tévednek, mert a hosszú Í nem római szám.) 9. IDŐMILLIOMOS. 10. AMALGÁM. A megfejtett szavak kezdőbetűiből összeolvasható fogalom: diplomácia.

II. Nyolcszor nyolc. 1. Karakter. 2. Felállít. (Ez jó néhány megfejtőnknek gondot okozott, de a helyette javasoltak egyike sem volt elfogadható.) 3. Karamell. 4. Lépéspár. 5. Édenkert. 6. Emberpár. 7. Adakozás. 8. Hatáskör. A balról jobbra lefelé tartó átlóban olvasható sportág, illetve sportkellék: kerékpár, a megfelelő ártrendezés után a jobb felső saroktól a bal alsóig tartóban olvasható pedig: röplabda.

III. Rejtőzködő bútorfélések. 1. Lágyék – ágy. 2. Sajtószemle (bár nem teljesen pontos, elfogadtuk a sajtóközlemény megfejtését is) – ajtó. 3. Hasztalan – asztal. 4. Családalapítás – láda (ez sok helyütt ruha vagy étel tartására szolgáló bútor is). 5. Csillámpala – lámpa. 6. Sápadt arcú (indianus könyvekben többnyire egybeírva) – pad. 7. Tapolca – polc. 8. Lepuffant – puff. 9. Hiszékeny – szék. 10. Játékautomata – téka.

IV. Szójátékos csattanó. Hogy össze tudjam szedni a gondolataimat.

A sorsolásban való részvételhez megkívánt 70 pontot elérő megfejtőink közül a nyertesek a következők: Balog Lajos, Kiskunhalas, Liget u. 3. (6400); Farnadi Éva, Budapest, Ráday u. 31/j. (1092); Jávor István, Kazincbarcika, Mátyás király út 7. 2/3. (3700); Kovács Erika, Eger, Grónay 9. 5/4. (3300); Kovácsné Doroszlai Ágnes, Szolnok, Szolnok ispán krt. 5. VI./6. (5000); Némethné Balázs Katalin, Szeged, Nyíl u. 19/A (6725); O. Tóth Judit, Békéscsaba, Wlassich sétány 25. 4/28. (5600); Sebestyenné Nagy Csilla, Győr, Páztay Pál u. 44. (9024); Tóth Tamás, Debrecen, Görgey u. 10. 9/77. (4032); Varga István, Debrecen, Csokonai u. 29. (4026). Nyereményük a Kiss Bernadett, Kiss Gábor és Miksné Mátyási Eszter által összeállított „Aranyigazságok – 3700 szólás, közmondás Kresznerics Ferenc reformkori szótárából” című, a Tinta Könyvkiadónál megjelent munka.

A Pontozó új feladványai

I. Rejtőzködő autómárkák. Olvasóinknak minden meghatározásra egy olyan szóval kell válaszolniuk, amelyik azon kívül, hogy megfelel a definíciónak, intarziászerűen – pontosabban belsőjében vagy végén – egy autómárka nevét is tartalmazza. A meghatározások – könnyítésül – a megtalálendő nevek ábécérendjében követik egymást. Minden megfejtésért 2 pont jár, összesen tehát 20.

- Magyar női keresztnév, amely egy római nemzetségnévből ered:
- Olasz eredetű bünszervezetben tevékenykedő személy:
- Kedves, esetlen, félszeg ember jelzője:
- Pap vagy lelkész lakásául és hivatalául szolgáló épület:
- Jobbára tragikus tárgyú elbeszélő költemény:
- Járobetegek ellátására szolgáló orvosi rendelő:
- Könnyű, aromás fehérbor, olaszos hangzású névvel:
- Légcsavar:

- Templomok homlokzatának fénybeeresztő, nagy kerek nyílása:

- Finom sütemény készítésére alkalmas, hártavékony tészta:

II. Zenélő közösségek. Ha olvasóink rátalálnak a meghatározások által megkívánt szavakra, akkor a kitöltött ábra bal felső négyzetétől a jobb alsóig valamilyen zenekedvelő csoportosulás nevére bukkanhatnak. Ha ezután ártrendezik a sorokat, akkor a jobb felsőtől a bal alsóig egy kicsit más, de az előzőhöz hasonló tevékenységű gyülekezet elnevezését olvashatják össze. Az ábra kitöltéséért szavanként 1, a két zenélő közösség nevéért pedig 4-4 pont jár; összesen tehát 15!

- Irattárolásra szolgáló mappa:
- Fanatikus lelkesedő:
- Valakit fontos tényekről faggató:
- Helyi jellegű:
- Derűre-borúra:
- Kalap, sapka:
- Kis fúvós hangszer:

III. Eleje-vége ugyanaz! Tíz meghatározást adunk. Olvasóinknak mindegyikre egy olyan szót kell találniuk megfejtésül, amelynek az elején és végén lévő két-három betűje ugyanaz. Tehát olyan, mint például az emberfeletti és mégis hiábavaló munka gyakran használt jelzője, a sziszifuszi szó. Ha megoldásuk helyes, akkor a megelt szavak kezdőbetűiből egy tudomány nevét olvashatják össze. A helyes megfejtésért szavanként 2 pont, a tudomány nevéért pedig további 5 pont jár. Azaz összesen 25!

- Rimes prózában írt vers:
- Álomba ringató zenemű:
- Tudományos vizsgálatra szolgáló földdarab:
- Bizonyos egyházi tisztség betöltője:
- Reszketni kezd:
- Izmos, kisportolt felépítésű (személy):
- Bizonyos fajta hőmérő:
- A szervezet szénhidrát-anyagcseréjét szabályozó hormon:
- Zűrzavar egy eredetileg valamilyen táncot jelentő szóval:
- Észrevétlenül (távozik):

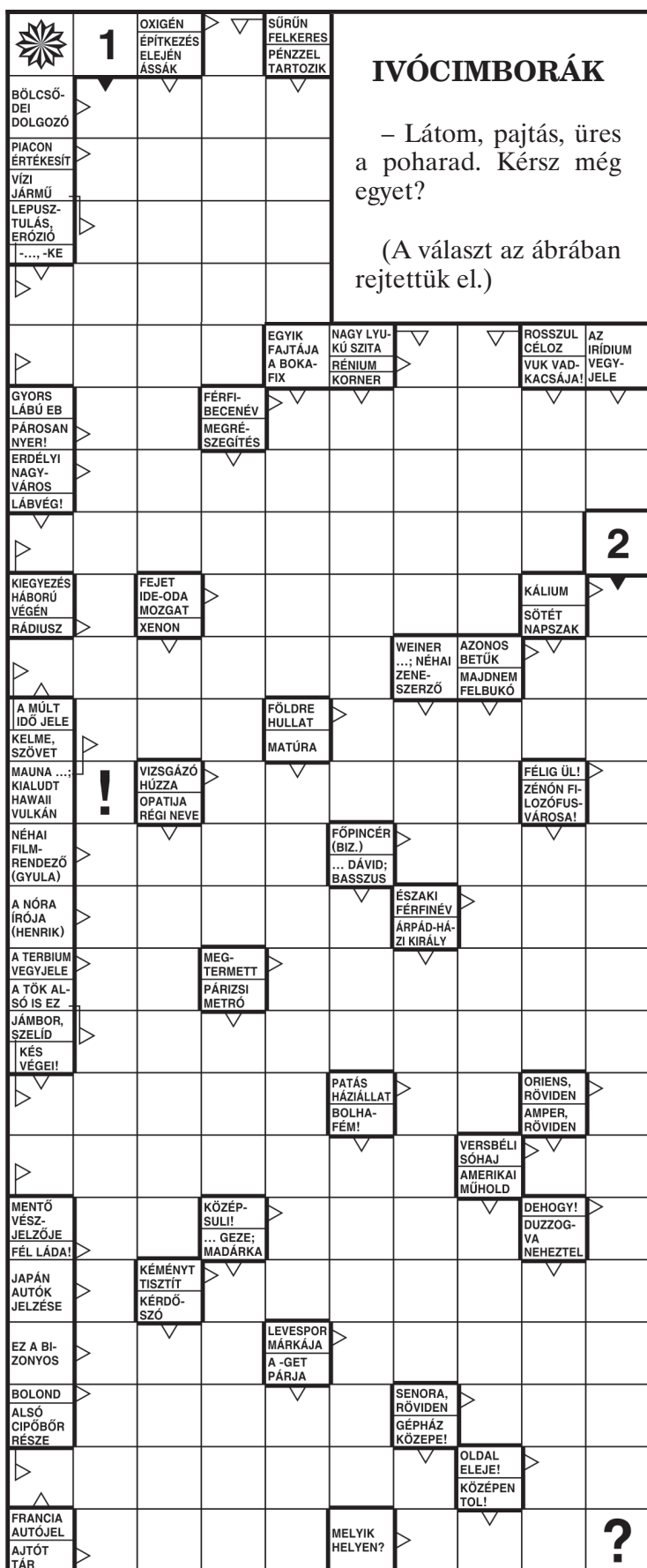
IV. Szójátékos csattanó. Olvasóinknak megfejtésül ezúttal az Ivócsimborák című, túloldali rejtvény csattanóját kell beküldeniük. A helyes megfejtés 25 pontot ér.

Az e számunkban közölt rejtvények együttes értéke 85 pont, de már 70 pont is elég ahhoz, hogy annak elérője részt vehessen a sorsolásban, és egy értékes könyv birtokosa lehessen. A feladványok megoldását **2018. február 1-éig** szíveskedjenek eljuttatni címünkre: Édes Anyanyelvünk, Pontozó, Budapest, Károlyi u. 16. (1053) vagy a rovat vezetőjének címére: gretsyl@t-online.hu

Minden olvasónknak békés karácsonyi ünnepeket és boldog új évet kívánunk!

Gerley Imre (I.), Grétsy László (III.), Láng Miklós (II.), Schmidt János (IV.)

Szójátékos csattanó

Új szavak, kifejezések (97.)

Nem szótározott szavak tárháza

a szegények téglája – a vályog képi megnevezése
caballerismo l. **macsizmus**

digitális demencia – (feltételezetten) digitális eszközök által okozott elbutulás (MI 2017. aug. 26.)

digitális nomád – egyszerű körülmények között élő, de a digitális világ előnyeit (internetelérés) igénybe vevő személy

emodsi – (az internetes üzenetküldésben használt) apró ikon, képes jel. Megj.: A japán *e* (kép) és *modsi* (írásjel) összevonásából keletkezett. Az előképét jelentő *emotikon* (*emotion* 'érzelem' + *ikon* 'kép') továbbfejlesztése. Az emotikon írásjelekből áll, pl. mosolyjel: :) vagy ☺. 1999-ben a japán Kurita Sigetaka 176 fekete-fehér képi jelet szerkesztett. Ezek továbbfejlesztett színes változatait (mintegy 3000 jelet) 2010-től az Unicode (a számítógépes írásjeleket szabványosító konzorcium) fölvette a listájára, s azóta ezek a képi jelek minden eszközön (operációs rendszeren) megjelennek. (HVG 2017. aug. 3. 42–43.)

fehérgalléros korrupció – az intellektuális csalás (előnyben részesítés) megnevezése a **fehérgalléros bűnözés** mintájára (MN 2017. szept. 16.)

kémia – az emberi testben keletkező, a cselekvést befolyásoló vegyület. Pl. „A barátság klasszikus párkapcsolat, nem lehet tudni, miért pont ő. Csak. Kell hozzá *kémia*, kell ráfordított idő...” (MI 2017. szept. 23.)

macsizmus – férfiközpontú gondolkodás, férfuralom (MI 2017. szept. 2.). A spanyol *machismo* szóból. Pl. „A *macsizmus* persze nem csak láblógatást jelent: pozitív vetületét a »caballerismo« kifejezéssel illetik. A »caballero« szó szerint lovast jelent a spanyol nyelvben, a fogalommal a lovagi erényeket, az úriemberek jellemzőit kötik össze.”

multilánc – multinacionális cégek (pl. áruházak) összefoglaló neve. Pl.: „Sok szó esik manapság a kereskedelmi *multilánccok* által kínált fizetésekről...” (MN 2017. szept. 16.)

online vásárolt – interneten vásárolt (vonaljegy) (MN. 2017. aug. 12.)

politikai pávatánc – látványos, látványelemeket felvonultató és ezzel megtévesztő közéleti szereplés (HVG 2017. aug. 24.)

puha diktatúra – az elnyomásnak nem látványos, kevésbé erőszakos formája. Magy.: Tipikusan a Kádár-rendszer második szakaszára vonatkoztatott megjelölés.

supol – állva evez a szörfdeszkán (MI 2017. júl. 29.)

szexi – nagyon jó, trendi stb. Megj.: Az újabb angol és magyar szlengben nem a *szexuális* rövidítése, hanem a fiatal korosztályra jellemző túlzott, felfokozott rajongást kifejező melléknév. Így a *szexi* lehetséges jelzője például egy filmnek, tájképnek, történetnek, fotózásnak, hősnek, kertésznek. Az amúgy is túlzó jelzőnek már létezik *überszexi* változata is.

übergáz – nagyon-nagyon rossz, ciki.

überszexi – nagyon-nagyon jó, trendi. L. még: *szexi*

A rovat 1998–2015. közötti teljes anyaga megjelent az Új magyar szavak szótára című kiadványban (IKU-tár). Kapható: www.e-nyelv.hu/könyvesbolt.

B. G.

balazsge@due.hu

UTOLSÓ OLDAL

Mégis van ilyen magyar szó: *debüt?*

2015. júniusi számunk Nyelvész-leletek rovatában már mutattam egy példát erre a furcsa idegen szóra: Báli *debüt*, és jeleztem, hogy nem tetszik, nem tartom nyereségnek. Most újra találkozom vele ugyanott (az Operaház magazinjában): Egy etalon *debütje*. A cím arra utal, hogy az Opera jótékonyági báljának díszvendége egy olyan művész lesz, „aki lassan hat évtizede határozza meg a világ operajátzását”, de az „Ybl-palotában” most lép fel először. Az illető egyébként nem más, mint Plácido Domingo, a világszerte ismert tenorista, de ez a mi szempontunkból nem lényeges.

Az interneten keresgélve más példákra is akadhatunk. Az Irodalmi Jelen című honlapon (<http://www.irodalmijelen.hu/rovat/rovatok/debut>) rovatcímként alkalmazzák:

Ajtó – Borcsa Imola novellája a *Debütben*;

Az időutazás kérdései – Csorniy Dávid verse a *Debütben*;

Bagatell – György Alida novellája a *Debütben*.

Jelentése minden bizonnyal: 'bemutakozás, jelentkezés, első publikáció ezen a portálon'.

Akkor tehát van ilyen szó a magyarban? A fenti adatok ellenére ebben nem vagyok egészen biztos. Az azonban kétségtelen, hogy a németben van: *das Debüt*, magyarul *bemutakozás, első fellépés* (<http://topszotar.hu/nemetmagyar/Debüt>). A németben a szó francia eredetű: *début*, kiejtve [débü] vagy [débü], jelentése ugyanaz. Magyar beszédben régebben előfordult finomkodó szóként, műveltségzőként: *jól sikerült a debut-je* [débüje], vagyis a bemutatkozása, első szereplése. A kiejtési és helyesírási nehézségek miatt kiment a divatból. Helyette ezt mondjuk: *bemutakozása, első fellépése* vagy francia–latin–magyar keverékszóval *debütálása*. Én megmaradok ezeknél, meghagyom a *debüt* szót a fiatal irodalomroknak és az operai magazin szerzőinek. De az interneten feltüntetett nagyjából 5 630 000 találat megfontolásra késztet (még ha tudom is, hogy a szám az ismétlődő adatok miatt nem reális).

És azon is érdemesnek látszik elgondolkodni, honnan veszik a *debüt* szót azok a fiatal újságírók, akik (tisztelt kivételnek!) se németül, se franciául nem tudnak. A legvalószínűbb, hogy a *debütálás, debütál* szavakból vonták el.

Mindezek ellenére nem hagy nyugodni: lehet, hogy mégis csak van olyan magyar szó, hogy *debüt*?

Okoskodó kötőjelek

Egy fővárosi napilap külpolitikai tárgyú cikkében ötlük szemembe: „Egyes nemzetközi szervezetek dicsérrel is illeték az államot [ti. az etiópiai államot] a fejlesztési-, oktatási- és infrastrukturális politikájának sikerei kapcsán.”

Mit keres a kötőjel a *fejlesztési* és az *oktatási* után? Feltehetőleg azt kívánják érzékeltetni vele, hogy ezek a jelzők a később következő *politika* szónak a jelzői.

Nem tenném szóvá ezt az apróságot, ha nem tipikus helyesírási hibával állnánk szemben. Más mondatokban, feliratokban is lépten-nyomon találkozhatunk vele. Okozója nem a gondatlanság, hanem – épp ellenkezőleg – a túlzott gondosság, a pontoskodás.

Ha nem halmozott melléknevek, hanem összetételei előtagok volnának, akkor persze kellene a kötőjel: *a fejlesztés-, az oktatás- és az infrastrukturális politika*, azaz *a fejlesztéspolitik* stb. Talán az ilyen szerkezetek analógiája is hozzájárul az okoskodó kötőjelek terjedéséhez.

„Hipokrata”

Egy publicista így háborog a cikkében: „felháborító, hogy azok a kereszténységüket lépten-nyomon hangoztató *hipokraták*, akik egy cseppnyi lelkiismeret-furdalás nélkül ennyi embertelenséget tudtak elkövetni saját beosztottaik, embertársaik ellen, ezt következmények nélkül megtehetik”. Egy másik hírlapban pedig ezt olvashatjuk: „Nehéz és nagyon pontos beszéd ez a *hipokrata*, brutális társadalomról, ...”

Eddig úgy tudtam, hogy az álszent, szenteskedő ember idegen szóval *hipokrita*. Amilyen például Tartuffe volt.

Újabban azonban felbukkant a közbeszédben és a sajtóban a *hipokrata* szóalak is. A Google keresője 2016. február 3-án kb. 49 200 találatot ad rá, például ilyeneket:

Az ultrák hamar a hipokrata média bűnbakjává és a „felügyelet társadalmának” [...] célpontjává váltak.

Még érdekesebb (de használhatnám erre a „meghökkenőbb” jelzőt is), hogy azok az internetes portálok, amelyek az idegen szavak, szinonimák alkalmazásában kívánnak eligazítást nyújtani a hozzájuk fordulókhoz, következetesen a *hipokrata* alakváltozatot tüntetik fel helyesnek (pl. idegen-szavak.hu, kisleksikon.hu, szinonimaszotar.hu, idegen-szavak-szotara.hu, szinonimak.hu, szotar.magyarnemet.hu, szotar.sztaki.hu). Az ilyen (félre)tájékoztató rossz irányba befolyásolhatja a bizonytalan nyelvtudású felhasználókat.

De miért is hibás ez a változat? Abból az egyszerű okból, hogy a *hipokrizis* 'képmutatás', *hipokrita* 'képmutató' szavak a görög *hüpokrinomai* 'szerepet játszik, színlel' igéből és ennek származékából, a *hüpokriszisz* 'színjátész, színlelés' főnévből erednek. Semmi közük a szintén görög eredetű, de -*krata* utótagú szavakhoz (*demokrata, arisztokrata, plutokrata* stb.) meg az ezeknek mintájára alkotott *bürokrata* szóhoz (ennek előtagja a francia *bureau* 'hivatal').

Jól tükrözi a szóhasználat zavarát, hogy némelyik szövegben egyaránt használják a helyes és a helytelen szóalakot:

Alapvető gondolata a hipokritáknak, hogy a hipokrácia hasznos és szükséges része az emberi és társadalmi viselkedésnek. Mindeközben cselekedeteik erősítik a társadalmi egyenlőtlenséget, természetesen a saját javukra (a hipokrata ember mindig egyenlőbb másoknál). „Sokszor hipokrata vagyok, de utálok beismerni” – mondta valaki. Érdekes betekintést ad egy hipokrata elmébe José Manuel Barroso, az Európai Tanács elnöke.

A *hipokrácia*, ez a magyarban eddig ismeretlen szó az (egyébként szintén vitatott helyességű) angol *hipocrisy* átvétele és magyarítása, illetőleg latinosítása. Az ebben levő *a* a *hipokrata* változat felé billenti azoknak a nyelvhasználatát, akik a szó görög-latin forrását és ennek megfelelő szabályos alakját nem ismerik.

Nem szeretnék *hipokrita*, azaz *képmutató, álszent, színlelő* stb. módon olyan látszatot kelteni, hogy alapos ismerője vagyok a klasszikus nyelveknek. De azt néhány megbízható szótár és szakkönyv alapján határozottan kijelenthetem, hogy a *hipokrata* és a *hipokrita* közül az utóbbi a helyes. A *hipokrata* az általános műveltség elbizonytalanodásának és a *demokrata, bürokrata* stb. téves analógiájának tudható be.

Néhány évvel ezelőtt a *vica versa* szófordulatot Nádasdy Ádám sommásan „ordas hülyeség”-nek minősítette (Ízések és szabályok. Magvető, Budapest, 2003. 275). Vajon mit mondana most a *hipokratáról*? Talán azt, hogy „Amit magyar anyanyelvűek használnak, azt nem lehet helytelennek bélyegezni” (ÉA 2017. 1. szám)? Kötve hiszem.

Kemény Gábor

